

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Ateliér arteterapie

Bakalářská práce

Využití arteterapie a artefiletiky v Útočišti o.p.s.

Vypracovala: Petra Vorlová

Vedoucí práce: Mgr. Luboš Krninský, Ph.D.

České Budějovice 2018

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce Mgr. Lubošovi Krninskému, Ph.D. za vstřícnost, ochotu a cenné připomínky, které mi poskytoval v průběhu psaní této práce.

Dále bych ráda poděkovala ředitelce Útočiště o.p.s. Bc. Janě Kotounové a kolegyni Denise Střelcové DiS., za jejich vstřícnost a důvěru k uvedení arteterapeutických a artefietických postupů do práce s uživateli našich služeb.

Nakonec děkuji svému partnerovi, synovi a přátelům za trpělivost a podporu v průběhu psaní této práce.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně. Veškeré použité podklady, ze kterých jsem čerpala informace, jsou uvedeny v seznamu použité literatury a citovány v textu.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů přístupné části databáze.

V Českých Budějovicích dne 13. 4. 2018

.....

Petra Vorlová

Abstrakt

Předložená bakalářská práce je zaměřena na možnosti využití arteterapie a artefiletiky v práci s uživateli služeb Útočiště o.p.s. Důraz je kladen zvláště na oblast sociální prevence, která je hlavní oblastí poskytovaných služeb. Teoretická část vymezuje základní pojmy arteterapie a artefiletika, jejich formy, metody a přístupy. Praktická část se zabývá možností konkrétního využití výtvarných technik v práci s uživateli služeb Útočiště o.p.s. Popisuje využití arteterapeutických technik v zařízení a je zhodnocením jejich využití.

Klíčová slova: arteterapie, artefiletika, sociální znevýhodnění, sociální prevence

Abstract

The bachelor thesis is focused on the possibilities of arteteraphy and artefiletics utilization in the work with the clients of social services. Emphasis is in particular placed on the area of social prevention, which is the main area of provided services. The theoretical part defines the basic concepts of artetherapy and artefiletics, their forms, methods and approaches. The practical part deals with the possibility of concrete usage of art techniques in work with clients of services in Útočiště o.p.s. It describes usage of arteterapeutical techniques in the organisation and their evaluation.

Key words: artetherapy, artefiletics, social disadvantage, social prevention

Obsah

Úvod.....	7
Teoretická část.....	8
1. Specifikace zařízení	8
1.1 Centrum pro rodiny s dětmi.....	9
1.2 Služba Nízkoprahového zařízení pro děti a mládež (NZDM).....	11
2. Vymezení pojmů	13
2.1 Arteterapie.....	14
2.1.1 Formy arteterapie.....	16
2.1.2 Metody a materiály v arteterapii	20
2.1.3 Techniky v arteterapii	21
2.1.4 Diagnostika v arteterapii.....	22
2.1.5 Přístupy v arteterapii	23
2.2 Artefiletika	28
Praktická část.....	30
3. Metodologie	30
4. Východiska a cíle využití arteterapie a artefiletiky v Útočišti	31
4.1 Cíle využití arteterapie a artefiletiky v Útočišti	33
5. Artehrátky v klubu Útočiště	35
5.1 Ukázky využití výtvarných aktivit v Útočišti	36
5.1.1 Sociálně terapeutické výtvarné aktivity	37
5.1.2 Výchovně-vzdělávací a aktivizační cíle.....	52
6. Zhodnocení využití výtvarných prostředků v Útočišti	60
7. Diskuze.....	64
Závěr	65

Úvod

Téma využití arteterapie a artefiletiky v Útočišti o.p.s. jsem zvolila z několika důvodů. Tím prvním důvodem je, že v zařízení od r. 2014 pracuji. Nejdříve jsem zde byla zapojena pouze v rámci jednoho projektu sociálně aktivizační služby na částečný pracovní úvazek. Od jara 2015 jsem v zařízení zaměstnána na plný pracovní úvazek, a to na pozici pracovníka v sociálních službách. Mojí pracovní náplní je sociální práce v rodinách s dětmi do 18 let a v nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež od 6 do 15 let. Vzhledem k tomu, že arteterapie je oborem, který mne zajímá a baví, využívám v rámci možností našeho zařízení arteterapeutických technik i v přímé sociální práci s uživateli našich služeb, a to převážně v nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež. Dalším důvodem, proč dané téma zpracovávám, je, že bych ráda vnesla více struktury a řádu do využívání zmiňovaných technik v našem zařízení, a tím tak přesně a jasně definovala, co a za jakým účelem v rámci arteterapie s klienty děláme. Cílem je, abych vytvořila teoretický i praktický podklad pro arteterapeutickou práci s uživateli našich služeb. Ráda bych též vyhodnotila dosavadní využití arteterapeutických technik v práci s uživateli služeb našeho zařízení a zároveň nastínila možnost dalšího využití arteterapie v našem zařízení.

Hlubší osobní motivací pak je, že uživateli našich služeb jsou osoby ohrožené sociálním vyloučením, které nemají uspokojivé rodinné zázemí, často v rodinách hrozí odebrání dětí z původní rodiny. Jsou to oblasti, které se mne osobně dotýkají a problematika dětí, které nevyrostají ve své vlastní nebo úplné rodině, je mi blízká.

Práce je rozvržena na část teoretickou a část praktickou. V 1. kapitole teoretické části specifikuji zařízení Útočiště o.p.s., poslání, cílové skupiny, potřeby uživatelů služeb a okruh poskytovaných sociálních služeb. Ve 2. kapitole se zabývám definicí pojmů arteterapie a artefiletika. Konkretizuji formy a metody arteterapie, zabývám se možnostmi přístupů v arteterapii. Třetí kapitola je věnována teoretickým východiskům a cílům využití arteterapie v Útočišti o.p.s.

Praktická část práce se věnuje konkrétním ukázkám arteterapeutické práce s uživateli služeb Útočiště o.p.s. a zhodnocení dosavadního využití zmiňovaných technik v zařízení.

Teoretická část

1. Specifikace zařízení

Obecně prospěšná společnost Útočiště v Chebu vznikla v roce 2006. Zakladatelem organizace je berlínská společnost EJF-Lazarus gemeinnützige AG. Tato organizace ve svých zařízeních v Německu poskytuje sociální služby lidem všech věkových kategorií a s různým sociálním znevýhodněním. Zabývá se tedy mj. i sociální prací s rodinami, dětmi a mladistvými, kteří se ocitají v tíživých životních situacích, pohybují se v rizikovém prostředí, jsou oběťmi násilí či sexuálního zneužívání, nebo dokonce sami páchají trestnou činnost. Cílem zřízení Útočiště o.p.s. v Chebu je podpora rodin s dětmi do osmnácti let, které se ocitnou v nepříznivé sociální situaci. Za nepříznivou sociální situaci považujeme takovou životní situaci, ve které je osoba ohrožena sociálním vyloučením a je pro ni nemožné, nebo obtížné, aby tuto situaci nějakým způsobem sama řešila (MPSV, 2016-18). Útočiště o.p.s. poskytuje dvě základní služby sociální prevence, a to sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi do 18 let a nízkoprahové zařízení pro děti a mládež od 6 do 15 let.

Zákon O sociálních službách definuje službu sociální prevence následovně: „*Služby sociální prevence napomáhají zabránit sociálnímu vyloučení osob, které jsou tímto ohroženy pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí a ohrožení práv a oprávněných zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby. Cílem služeb sociální prevence je napomáhat osobám k překonání jejich nepříznivé sociální situace a chránit společnost před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů*“ (Zákon o sociálních službách, 2017).

Služby poskytované v našem zařízení jsou uživatelům poskytovány na základě jejich svobodné vůle a rozhodnutí do spolupráce s námi vstoupit. Řídíme se principem dobrovolnosti. Veškerá dokumentace obsahující údaje o uživateli služby je vedena s jeho informovaným souhlasem a uživatel má právo do své složky nahlížet. S uživateli služeb je po uzavření smlouvy o spolupráci vypracováván individuální plán, na základě něhož se

poskytování služby odvíjí. Individuální plán je průběžně vyhodnocován a dle potřeb uživatele služby doplňován.

V zařízení působí celkem čtyři zaměstnanci, a to ředitelka zařízení, dvě sociální pracovníce a jeden pracovník v sociálních službách. Kromě ředitelky zařízení působí všechny tři pracovníce v obou službách zároveň, tedy jak v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi, tak v nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež.

Arteterapie a artefiletika jsou v zařízení využívány především ve službě nízkoprahového zařízení. Poskytování této služby je zajišťováno sociálním pracovníkem a pracovníkem v sociálních službách. V metodice zařízení je arteterapie uvedena jako jedna z možností práce s klienty, avšak není podrobněji popsána.

1.1 Centrum pro rodiny s dětmi

Poslání

„Posláním sociálně aktivizačních služeb Centra pro rodiny s dětmi je usilovat o to, aby dítě mohlo žít ve své rodině a za tímto účelem podporovat rodinu, aby vytvářela podmínky pro jeho zdárný vývoj“ (vnitřní metodika zařízení, 2017).

Sociálně aktivizační služba je v provozu každý všední den a je poskytována jak ambulantní, tak i terénní formou. Forma poskytování služby a čas schůzek je domlouván dle možností a potřeb rodiny.

Cílová skupina

Cílové skupiny, kterým je sociálně aktivizační služba poskytována, lze definovat ve třech následujících oblastech:

1. rodiny s dětmi ve věku do 18 let z Chebu a blízkého okolí, nacházející se v nepříznivé sociální situaci, která by mohla vést k ohrožení zdárného vývoje dítěte.
2. rodiny s dětmi ve věku do 18 let, jejichž dítě bylo odebráno a rodina usiluje o jeho návrat zpět.

3. nastávající rodiče, kteří byli během svého vývoje zanedbáváni nebo ohroženi, je zde riziko, že nebudou umět o dítě pečovat, nemají pro dítě připravené podmínky odpovídající jeho potřebám a nemají ve svém okolí spolehlivou sociální podporu.

Cíle služby

Poskytování sociálně aktivizační služby je pomoc a podpora uživatelů v následujících oblastech:

- a) základní stabilizace – základní informace, možnost poradit se, zprostředkování materiální pomoci,
- b) základní doklady – pomoc při zajištění identifikačních dokladů a ostatních osobních dokladů,
- c) vzdělávání – podpora v přípravě na zařazení se na trh práce,
- d) pracovní uplatnění – podpora v zařazení se a udržení se na trhu práce,
- e) hmotné zabezpečení – hospodaření s finančními prostředky, řešení dluhové problematiky, využití sociálních dávek a uplatnění práva na hmotné zabezpečení,
- f) bydlení, vedení domácnosti – hledání, udržení bydlení, vedení chodu domácnosti,
- g) zdraví – pomoc se zajištěním zdravotní péče, prevence onemocnění spojených s rizikovým způsobem života,
- h) ochrana práv, bezpečnost a kriminalita – rozpoznání a podpora při řešení trestné činnosti, předcházení rizikovému chování a znalost jeho důsledků, ochrana práv,
- i) kontakt se společenským prostředím – vytváření funkčních sociálních vazeb,
- j) Rodina a její uspořádání – vytváření funkčních sociálních vazeb v rámci rodiny, uspořádání rodinných vztahů, doklady v oblasti rodinného práva, zákona o sociálně právní ochraně dětí,
- k) Posilování rodičovských kompetencí – péče o děti, jejich zdraví, rozvoj a bezpečnost, podpora psychomotorického rozvoje dítěte (vnitřní metodika zařízení, 2017).

Shora zmíněné oblasti jsou definované oblasti potřeb, se kterými uživatelé do našeho zařízení přicházejí, či mohou přijít. Jedná se o potřeby, které jsou přesně definované v regionální kartě sociálně aktivizačních služeb Karlovarského kraje, a kterými se naše zařízení řídí při statistickém vykazování naší sociální práce pro potřeby Krajského úřadu a

Ministerstva práce a sociálních věcí. Lze konstatovat, že se jedná o nejčastější potřeby, se kterými se lidé na naše zařízení obrazejí buď přímo sami, anebo na základě doporučení jiných institucí, a to především orgánu sociálně právní ochrany dětí. Některé z uvedených potřeb je možné naplňovat i prostřednictvím arteterapeutických technik, čemuž se věnujeme v jiné části této práce.

Základní činnosti poskytované služby

V Centru podpory rodiny jsou poskytovány následující základní činnosti v rámci poskytované služby:

1. výchovné, vzdělávací a sociálně aktivizační činnosti – nastavování pravidel a jejich uvádění do praxe v oblastech: výchova a vzdělávání, hospodaření s penězi, bydlení, domácnost, zaměstnání, péče o zdraví.
2. zprostředkování kontaktu se společenským prostředím – podpora kontaktu rodičů se zdravotnickým, školským nebo jiným zařízením. Doporučení a pomoc při zprostředkování volnočasových nebo jiných aktivit pro rodiče a děti (např. volnočasové kroužky, mateřské kluby, kulturní akce pro rodiny apod.).
3. pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí – doprovod. Pomoc s vyřizováním komunikace s institucemi.
4. sociálně terapeutické činnosti – poradenství zaměřené na rozvoj nebo udržení osobních a sociálních schopností a dovedností uživatele, podporujících sociální začleňování, poznávání sama sebe a získávání náhledu na svou životní situaci, včetně hledání možnosti řešení. Podpora komunikace v rodině. Krizová intervence. Pořádání akcí pro rodiny s dětmi.

1.2 Služba nízkoprahového zařízení pro děti a mládež (NZDM)

Poslání

„Posláním nízkoprahového klubu Útočiště je doprovázet a podporovat děti a mládež, ve věku od 6 do 15 let z Chebu a blízkého okolí při řešení nepříznivých i každodenních životních situací a vytvářet bezpečné zázemí pro trávení jejich volného času, a tím usilovat o pozitivní změny v jejich životě“ (vnitřní metodika zařízení, 2017).

Cílová skupina

Cílovou skupinou klubu jsou děti a mládež z Chebu a blízkého okolí ve věku 6 až 15 let, které se nacházejí v nepříznivé životní situaci, potřebují poradit, vytvářet funkční vztahy ve svém okolí, udržet si je. Nevyhledávají standardní formy pomoci a péče. Potřebují smysluplně vyplnit volný čas a potřebují pomoc a podporu v oblasti vzdělávání. Dále pak potřebují naučit se rozpoznat sociálně patologické jevy a umět na ně reagovat. Potřebují se naučit rozpoznat důsledky svého chování. Potřebují se orientovat ve změnách spojených s dospíváním (vnitřní metodika zařízení, 2017).

Cíle služby

Poskytování služeb Nízkoprahového zařízení pro děti a mládež (NZDM) směřuje k pomoci dětem a mládeži v oblastech, které jsou definovány zákonem č. 108/2016 Sb., a jsou podrobně specifikovány regionální kartou sociálně aktivizačních služeb Karlovarského kraje. V našem zařízení se touto kartou řídíme, avšak nenaplnujeme všechny oblasti, neboť poskytujeme služby určené pouze pro děti ve věku od 6 do 15 let, nikoliv do 26 let, jak je uvedeno v regionální kartě.

V Útočišti o.p.s. se jedná o tyto konkrétní oblasti:

- a) základní stabilizace – základní informace, možnost poradit se, využít bezpečného prostoru pro trávení svého volného času a mít možnost kontaktu s vrstevníky,
- b) vzdělávání – pomoc v přípravě do školy, motivace zúčastnit se vyučování, spolupráce se školou, u starších dětí pak orientace ve volbě profesní přípravy,
- c) osobní kompetence – rozvoj každodenních osobních kompetencí jako je dodržování denní hygieny, čistota a úprava oblečení, vzhledu. Zvládání vývojových kroků spojených s dospíváním. Znalost práv a povinností v běžném životě,
- d) ochrana práv, bezpečnost a kriminalita – rozpoznání a podpora při řešení trestné činnosti, předcházení rizikovému chování a znalost jeho důsledků,
- e) kontakt se společenským prostředím – vytváření funkčních sociálních vazeb,
- f) zdraví – možnost čerpat zdravotní péči, prevence onemocnění spojených s rizikovým způsobem života (vnitřní metodika zařízení, 2017).

Základní činnosti poskytované služby

K základním činnostem poskytování sociálních služeb v nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež náleží:

1. výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti - zajištění podmínek pro společensky přijatelné volnočasové aktivity, pracovní výchovná činnost s dětmi, nácvik a upevňování motorických, psychických a sociálních schopností a dovedností, zajištění podmínek pro přiměřené vzdělávání.
2. zprostředkování kontaktu se společenským prostředím - aktivity umožňující lepší orientaci ve vztazích odehrávajících se ve společenském prostředí.
3. sociálně terapeutické činnosti - socioterapie, jejíž poskytování vede k rozvoji nebo udržení osobních a sociálních schopností a dovedností podporujících sociální začleňování osob.
4. pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí - pomoc při vyřizování běžných záležitostí, pomoc při obnovení nebo upevnění kontaktu s rodinou a pomoc a podpora při dalších aktivitách podporujících sociální začleňování osob (vnitřní metodika zařízení, 2017).

Ze shora uvedených definic poskytovaných služeb a vyjmenovaných potřeb uživatelů služeb Útočiště o.p.s. je zřejmé, že šíře poskytovaných služeb je rozsáhlá a ne zcela všechny potřeby uživatelů lze naplňovat poskytováním arteterapeutických a artefiletických postupů. Domnívám se však, že v mnoha oblastech je lze využít jako doplňkové, či dokonce u některých potřeb jako hlavní činnost. Tento fakt se pokusím objasnit v dalších kapitolách, kde definuji pojem arteterapie a artefiletika a uvádím je do souvislosti s potřebami uživatelů služeb našeho zařízení a s poskytovanými službami.

2. Vymezení pojmů

Tato kapitola směřuje k vymezení pojmů arteterapie a artefiletiky. Cílem vymezení těchto oborů a popisu jejich metod a přístupů je blíže specifikovat, jaké možnosti využití mají arteterapie a artefiletika v poskytování služeb našeho zařízení.

2.1 Arteterapie

Arteterapie je oborem, který vznikl v první polovině 20. století v USA. Prvním, kdo použil pojem Art Therapy byla Naomi Naumburgová. Její přístup k arteterapii vycházel z psychoanalýzy. Základním východiskem bylo, že *„proces arteterapie je založen na poznání, že nejzákladnější myšlenky a pocity člověka derivované z nevědomí dosáhnou výrazu lépe v obrazech než ve slovech (.....), každé individuum, ať už bude či nebude vzdělané v umění, má latentní kapacitu projikovat svůj vnitřní konflikt do vizuálních tvarů“* (Naumburg, 1947, in Šicková-Fabrice, 2016, s. 47). Samotné počátky arteterapie však sahají hlouběji do minulosti, a to až do 18. a 19. stol., kdy začal zájem odborníků o tvorbu duševně nemocných. Na tento zájem pak navázal ve 20. letech 20. stol. Hanz Prinzhorn, německý psychiatr, který roku 1922 publikoval knihu Bildnerei der Geisteskranken. Tato kniha vzbudila velký zájem odborníků o tvorbu duševně nemocných (Šicková-Fabrice, 2016). Jako další významné osobnosti, stojící za vznikem arteterapie, můžeme jmenovat rakouského psychiatra Leo Navratila, který své pacienty začal diagnostikovat na základě jejich výtvarného projevu, přičemž vycházel z prací Karen Machoverové, která tvrdila, že psychické rozpoložení pacienta lze vyčíst z kresby lidské postavy. Leo Navratil založil v psychiatrické léčebně u Vídně Dům umělců - muzeum Gugging. V souvislosti s arteterapií nelze opomenout osobnost Viktora Lowenfelda (1903-1960), který se zabýval výtvarnou tvorbou zrakově postižených dětí a svým výzkumem prokázal, že populaci lze rozdělit na vizuální a haptické typy (Šicková-Fabrice, 2016). Arteterapie se ve 2. pol. 20. stol. rozvíjí nejen v USA, ale i v evropských zemích.

V ČR je arteterapie cíleně využívána od 50. let 20. století, a to jako součást psychoterapie v léčebných zařízeních. V 70. letech vznikla na půdě ČLS pod vedením PhDr. Darji Kocábové arteterapeutická sekce. V roce 1994 bylo založeno profesionální sdružení arteterapeutů, a to Česká arteterapeutická asociace (Česká arteterapeutická asociace, 2018). V 90. letech vznikl zásluhou PhDr. M. Kyzoura na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ateliér arteterapie.

Česká arteterapeutická asociace na svých webových stránkách definuje arteterapii jako *„obor využívající výtvarný projev jako hlavní prostředek poznávání a ovlivňování lidské psychiky ve směru redukce psychických či psychosomatických obtíží a redukce konfliktů v mezilidských vztazích. Výtvarné tvořivé aktivity mají podporovat zdraví a podpořit léčení. Ve všech těchto rovinách je arteterapie postupem léčebným“* (2018).

V psychologickém slovníku se dočteme, že termín arteterapie je termínem J. M. Charcota z 2. pol. 19. stol. Jedná se o použití uměleckých technik, které jsou nástrojem diagnostiky, psychoterapie, výchovy a sociální práce. Je zde kladen důraz na aktivitu a je využíváno uvolňujících, katarzních a projektivních vlastností lidské tvořivosti. Při arteterapii dochází k porozumění sobě i druhým a k překonávání některých problémů člověka (Hartl & Hartlová, 2000).

„Arteterapie je psychoterapeutická a psychodiagnostická disciplína, využívající k léčebným cílům formy a prostředky adekvátní uměleckým formám“ (Albrich at al., 2000, s. 33).

Šicková–Fabrici (2016) definuje arteterapii v širším smyslu jako léčbu uměním, do kterého kromě výtvarného umění patří i hudba, poezie, próza, divadlo a tanec. V užším smyslu pak definuje arteterapii jako *„léčbu výtvarným uměním“*.

J. Jebavá (1997) popisuje arteterapii jako speciální léčebnou terapii, kterou je možné klasifikovat jako formu psychoterapie. Arteterapii chápe jako cílený terapeutický proces, který provádí speciálně školená osoba, tedy arteterapeut. Uvádí, že výtvarná arteterapie působí jako prostředek výchovy, sociální integrace a komunikace pro handicapované jedince.

Podle M. Liebmann (2010) je arteterapie takový druh činnosti, který využívá výtvarné umění jako prostředku k osobnímu vyjádření v rámci komunikace. Konstatuje, že *„tento druh činnosti získal název arteterapie zejména proto, že se nejvíce rozvinul a rozvíjí v oblasti duševního zdraví“* (Liebmann, 2010, s. 14). Arteterapie je však využitelná i v jiných oborech a u jiných skupin lidí, než jsou duševně nemocní. Liebmann (2010) uvádí, že někdy nastane jazyková bariéra v definici arteterapie, neboť různé disciplíny o lidech a jejich potížích hovoří jiným jazykem. Např. svět medicíny hovoří o nemocech a terapii, svět sociální práce používá termín sociální problém a sociální podpora, svět vzdělávání pak nevědomost a výchova. Všichni však mohou vykonávat tu samou činnost, tedy vést výtvarnou aktivitu s lidmi, avšak nazývají ji rozdílnými názvy: „arteterapie“, „rozvoj sociálních dovedností“, „emocionální výchova“. Lidé, kteří jsou frekventanty řízených výtvarných aktivit, pak mohou být nazýváni též rozličně – pacienti, klienti, studenti. Vedoucí skupiny pak vedoucí, učitel, sociální pracovník apod. Pro potřeby této práce používáme termín „využití výtvarných technik v sociální práci s uživateli služby“.

Arteterapie je disciplína mezioborová, neboť úzce souvisí s pedagogikou, psychologíí, psychoterapií a sociálními vědami. Je žádoucí, aby byla arteterapeutická činnost prováděna ve spolupráci s psychologem, psychiatrem nebo pedagogem (Jebavá, 1997). Dle způsobu využití umění v terapii rozlišujeme arteterapii receptivní a produktivní. Receptivní arteterapie je „*vnímání uměleckého díla vybraného s určitým záměrem arteterapeuta*“ (Šicková-Fabricsi, 2016, s. 59). Produktivní arteterapií pak rozumíme aktivní výtvarnou činnost člověka či skupiny (Šicková-Fabricsi, 2010).

2.1.1 Formy arteterapie

Individuální arteterapie

U individuální arteterapie je přítomen pouze terapeut a klient. Klient má plnou pozornost terapeuta. Individuální arteterapie je vhodná u klientů, jejichž chování ve skupině by působilo rušivě a mohlo by mít na skupinu negativní dopady, což může být např. u agresivních, hyperaktivních a psychotických projevů (Šicková-Fabricsi, 2010).

V individuální arteterapii pracuje terapeut s jedním klientem, a to na základě předem dohodnutých pravidel. V této formě arteterapie je kladen důraz na vztah terapeut – klient, přičemž v tomto vztahu by měla být respektována základní pravidla:

1. přirozené jednání ze strany terapeuta.
2. respekt ke klientovi a jeho právům.
3. terapeut nesdílí klientovi své problémy. Klientovy problémy mají plnou terapeutovu pozornost.
4. klientovi musí být srozumitelná komunikace ze strany terapeuta (Potměšilová & Sobková, 2012).

Skupinová arteterapie

Skupinová arteterapie, jak ze samotného názvu vyplývá, je prací se skupinou klientů. Většinou v počtu 6-12 členů. Tento omezený počet je stanovený z důvodu zachování očního a slovního kontaktu členů skupiny, skupinové koheze a dostatku času pro zapojení se do diskuze (Liebmann, 2010). Skupinová arteterapie má své výhody i nevýhody. M. Liebmann (2010) uvádí následující výhody skupinové arteterapie:

1. sociální učení probíhá ve skupinách, a proto je pro něj skupina vhodným zázemím.
2. skupina vytváří prostor pro poskytnutí vzájemné podpory a pomoci s řešením problémů.
3. ve skupině je možné se poučit ze zpětné vazby ostatních.
4. ve skupině je možné si vyzkoušet nové role, vidět reakce ostatních.
5. ve skupině může docházet k rychlejšímu vývoji skrytých zdrojů a schopností.
6. skupina je vhodná pro jedince, pro které je individuální práce příliš intimní a intenzivní.
7. je demokratičtější, neboť zde dochází k rozdělení moci a zodpovědnosti.
8. je ekonomická, neboť za stejný čas se pomůže vícero lidem najednou.

Nevýhody skupinové arteterapie:

1. Obtížnější zachování důvěrnosti, neboť ve skupině je zaangažováno více lidí a je zde tedy větší riziko úniku informací oproti arteterapii individuální.
2. Organizace skupiny je obtížnější.
3. Je zde poskytováno méně individuální pozornosti terapeuta klientovi.
4. Riziko „nálepky“ skupině, nebo členovi skupiny, které je pak obtížné se zbavit.
5. Klient se může lépe vyhnout nepříjemnému tématu.

Ve své studii M. Liebmann (2010) došla k závěru, že skupiny z hlediska jejich cíle spadají do dvou kategorií, a to do „*Obecných individuálních cílů*“ a „*Obecných sociálních cílů*“.

„Obecné individuální cíle:

1. *Tvořivost a spontaneita*
2. *Budování důvěry, sebehodnocení, uskutečňování vlastních možností*
3. *Zvyšování osobní autonomie a motivace, rozvoj jedince*
4. *Svobodu rozhodování, experimentování, ověřování nápadů*
5. *Vyjádření citů, emocí, konfliktů*
6. *Práce s fantazií a nevědomím*
7. *Vhled, uvědomování si sebe samých, reflexe*
8. *Třídění zkušeností vizuálně a slovně*
9. *Relaxace*

Obecné sociální cíle:

1. *Uvědomování si, uznání a ocenění druhých*
2. *Spolupráce, zapojení se do skupinové činnosti*
3. *Komunikace*
4. *Sdílení problémů, zkušeností a vhladů*
5. *Objevování univerzality zkušenosti/jedinečnosti jedince*
6. *Vztahování se k druhým ve skupině, porozumění vlastnímu vlivu na druhé a na vztahy*
7. *Společenská podpora a důvěra*
8. *Skupinová koheze*
9. *Objevování skupinových témat“ (Liebmann, 2010, s. 20, 21).*

M. Liebmann (2010) dochází k závěru, že namísto specifické léčby konkrétních poruch dochází v arteterapeutických skupinách k možnosti zvýšení a změně osobního a sociálního působení členů skupiny. Osobní a sociální působení je možné uplatnit v mnoha zařízeních, a to jak sociálních, vzdělávacích, či terapeutických. Cíle nemusí být omezené pouze na lidi, kteří jsou označováni jako ti, kteří potřebují pomoc, ale i ty, kteří se chtějí lépe poznat a rozšířit své dovednosti.

„Skupiny mohou výtvarnou tvorbu chápat buď jako oddechovou činnost, nebo jako prostředek k rozvoji vnímání a k případnému sebeuzdravování“ (Cambellová, 1998, s. 23).

Podle zaměření skupiny pak lze rozlišit skupiny oddechové vzdělávací a skupiny terapeutické. Skupina oddechová vzdělávací je zaměřená na činnosti, které rozvíjí výtvarné dovednosti a klade důraz na estetické hodnocení. Samotným procesem výtvarné aktivity je zprostředkováno sebevyjádření člena skupiny. Vedoucí takové skupiny dle Cambellové (1998) přejímá spíše roli učitele. V terapeutické skupině je výtvarné zobrazování chápáno jako součást osobního vývoje člověka. Není zde kladen důraz na techniky a dovednosti, ale je posilováno spontánní vyjádření člověka. Spontánní výtvarná tvorba je dle Cambellové (1998) vhodná ze třech hlavních důvodů, mezi které patří obohacování naší tvořivosti, podpora sebeuzdravujících procesů a možnost porozumění, *“že je v našich silách změnit sebe sama, naše vztahy a prostředí, ve kterém žijeme“*. (Cambellová, 1998, str. 19) Artefakty nejsou hodnoceny z hlediska výtvarného, ale jsou akceptovány všechny. Diskuzi v terapeutické skupině je přisuzován stejný význam jako výtvarné části. Proces terapie se odehrává ve vzájemných vztazích mezi artefaktem, terapeutem a klientem. Vedoucí skupiny

v terapeutické skupině poskytuje své zkušenosti a pomáhá tak členům skupiny zvládat terapeutický proces (Cambellová, 1998).

Z hlediska organizace arteterapeutické skupiny lze rozlišit skupiny nestrukturované a strukturované. Za nestrukturované skupiny považujeme takové výtvarné aktivity ve skupině, kdy každý člen pracuje na své vlastní výtvarné aktivitě. Za strukturované považujeme takové, kde se lidé ve skupině scházejí za účelem podílení se na společném úkolu či tématu. Oba tyto způsoby organizace skupiny lze kombinovat (Liebmann, 2010). Strukturované arteterapeutické skupiny mají několik výhod, pro které je dobré je využívat. K hlavnímu důvodu patří možnost překonání obav z volné tvorby tím, že je téma dané. Společné sdílení tématu napomáhá skupinové kohezi. Zadané téma usnadňuje skupinovou práci a diskusi (Liebmann, 2010).

Organizaci a vedení skupiny je žádoucí předem řádně promyslet, a to především v následujících oblastech:

1. Sestavení skupiny – Kolik bude vedoucích skupiny a kdo jimi bude. Kdo bude členem skupiny. Kde a v jakém čase se bude uskutečňovat. Jaké materiály budou používány.
2. Vnější faktory ovlivňující skupinu – institucionální, fyzikální, klientela a její pocity.
3. Záměry a cíle – obecné individuální a skupinové cíle.
4. Hranice skupiny a základní pravidla – počet členů, očekávání, diskrétnost, stanovení základních pravidel, důležitých pro fungování skupiny.
5. Otevřené a uzavřené skupiny – rozhodnout o tom, zda bude stále stejný počet totožných členů, či bude možné, aby v průběhu trvání skupiny členové odcházeli a přicházeli noví.
6. Úlohy vedení – rozhodnout, zda bude přítomen spoluvedoucí, zda se vedoucí zapojí do výtvarných aktivit, zda bude direktivní, či nikoliv. Vztít v úvahu možnost přenosu a projekce a s těmito jevy ve skupině počítat.
7. Obvyklý model sezení – časové rozvržení jednotlivých aktivit během arteterapeutické skupiny: úvod, hlavní výtvarná aktivita, diskuze a zakončení skupiny.
8. Alternativní modely sezení – např. nejdříve diskuze, poté malování, nebo hlavním předmětem skupiny je výtvarná aktivita a diskuze není důležitá. Skupiny s důrazem na sociální aspekt u lidí, kteří žijí v sociální izolaci.

9. Úvod a rozehrání – uvedení a naladění se do plánované aktivity, vhodné zvolení „zahřívacích“ aktivit, které členy skupiny připraví na plánované téma.
10. Výběr činnosti a tématu – vhodně zvolený dle uspořádání a cíle skupiny.
11. Činnost – vytvořit co nejvhodnější podmínky pro výtvarnou aktivitu, a to jak materiální, tak psychologické. Předem se dohodnout na pravidlech a podmínkách.
12. Diskuze – vhodně uspořádat prostor pro diskuzi, kdy lidé mohou navazovat oční kontakt. Předem stanovený cíl diskuze a pravidla pro diskuzi ve skupině.
13. Interpretace – existuje několik způsobů, jak lze k artefaktům přistupovat a záleží na teoretickém východisku, přístupu a zkušenostech arteterapeuta, jakým způsobem k interpretaci artefaktu přistupuje. Taktéž záleží na složení a cíli terapeutické skupiny samotné.
14. Zakončení sezení – vhodně zvolený způsob, jakým bude terapeutické sezení ukončeno tak, aby lidé byli vhodně uvedeni do běžné reality a odcházeli v klidném rozpoložení.
15. Záznam a hodnocení – jakým způsobem bude sezení zaznamenáváno a hodnoceno. Zda bude terapeut hodnotit sám, či se spoluvedoucím, nebo se členy skupiny. Zda bude žádat zpětnou vazbu od ostatního personálu a zda arteterapeutická práce ve skupině bude supervidována.
16. Skupinový proces v čase – je třeba počítat s přirozeným procesem vývoje skupiny, který prochází několika fázemi, které se mohou vzájemně překrývat (začátek, hledání půdy pod nohama, skupinová koheze, hluboké vzájemné sdílení, zakončení). Je třeba být jako vedoucí skupiny na jednotlivé fáze připraven a pracovat s nimi (Liebmann, 2010).

Ve skupinové arteterapii dochází k tzv. skupinové dynamice, kterou můžeme charakterizovat jako „*vztahy a interakce mezi členy skupiny*“ (Kratochvíl, 1998, s. 228). Skupinová dynamika je léčebným nástrojem skupinové psychoterapie (Kratochvíl, 1998).

2.1.2 Metody a materiály v arteterapii

Arteterapeutickou metodou rozumíme takový „*soubor postupů či kroků, které vedou k danému cíli*“ (Potměšilová & Sobková, 2012, s. 58). Šicková-Fabrics (2016) uvádí následující základní metody, důležité pro arteterapeutickou praxi:

1. Imaginace – využití lidské schopnosti představivosti. Lze ji využívat vědomě v řízené, či aktivní imaginaci. Avšak je přítomna nepřímo ve všech terapiích, pokud je pracováno se vzpomínkami a očekáváními.
2. Animace – jedná se o rozhovor nad vzniklým artefaktem, kdy hovoříme o jednotlivých částech obrazu ve třetí osobě. Dítě tak např. může lépe a bez zábran verbalizovat svůj problém.
3. Koncentrace – nejčastější metodou koncentrace v arteterapii je vytváření mandaly, avšak v rožnovské arteterapii technika využívání mandaly není vítána, neboť uzavřený kruh je považován za „zapouzdření symptomu“. Je možné narušit uzavřenost mandaly tím, že je z ní vystřižen výsek, a tím se uzavřenost mandaly naruší.
4. Restrukturalizace – jedná se o metodu rozložení a opětovné poskládání artefaktu. Vychází se z předpokladu, že jiné poskládání obrazu může vést člověka k novému úhlu pohledu na daný problém.
5. Transformace – jedná se o výtvarné zpracování jiného uměleckého podnětu. Např. hudby či textu.
6. Rekonstrukce – dotvoření výtvarného fragmentu.

Důležitá je též volba výtvarných materiálů a médií, které jsou v arteterapii senzomotorickými stimulanty a již samotná volba materiálu je diagnosticky významná (Šicková-Fabricsi, 2016). Materiály lze rozdělit na dvojdimenzionální a trojdimenzionální. Dále na měkké, křehké a tvrdé. K dvojdimenzionálním výtvarným materiálům řadíme veškeré pastely a barvy, které slouží ke kresbě a malbě, dále pak materiály, sloužící k tvorbě dvojdimenzionální koláže. K trojdimenzionálním řadíme materiály, ze kterých je možné tvořit trojdimenzionální artefakty. Těmi jsou např. písek, hlína, modelína, dřevo, kámen, sádra, sklo (Šicková-Fabricsi, 2016).

2.1.3 Techniky v arteterapii

„Technikou rozumíme konkrétní postup, způsob, či úkol, který volí terapeut buď v rámci dané metody nebo v rámci daného osobního tématu klienta, či skupiny klientů.“ (Potměšilová& Sobková, 2012, s. 75).

Techniky lze rozdělit podle jejich cíle:

1. Úvodní techniky – slouží k navození pocitu důvěry a odbourání strachu z výtvarného vyjadřování klienta. Dále pak k uvedení klienta do vlastní arteterapeutické aktivity.
2. Techniky zaměřené na práci s problémem – konkrétně zaměřené techniky, směřující k práci s obtížemi daného klienta, či skupiny klientů.
3. Techniky zaměřené na práci s jedním tématem – postupné uvedení klienta do problematického osobního tématu prostřednictvím navazujících tematických arteterapeutických technik.
4. Techniky zaměřené na rozvoj osobnosti – techniky směřující k sebepoznávání a rozvoji schopností a dovedností člověka.
5. Techniky zaměřené na práci s klienty se speciálními vzdělávacími potřebami – jedná se o využití arteterapie u klientů s různými typy postižení (Potměšilová & Sobková, 2012).

2.1.4 Diagnostika v arteterapii

Diagnostikou rozumíme proces, směřující k identifikaci potíží klienta, se kterými se následně v arteterapii pracuje s cílem jejich zmírnění či odstranění. Nedílnou součástí diagnostiky v arteterapii je interpretace výtvarného projevu klienta. Interpretace vychází z předpokladu, že obraz hovoří symbolickou řečí a tuto řeč je třeba analyzovat a porozumět jí. K interpretaci artefaktu je nutné znalostí základní symboliky, významu barev a vývoje lidské kresby.

Ve výtvarné produkci si všímáme následujících kritérií (Ganttová, 2000, cit. dle Šicková-Fabrice, 2016, s. 170):

- Integrace kresby
- Využití prostoru na papíře
- Úrovně kresby postavy, jak je v kresbě přítomná
- Adekvátnosti barev
- Přítomnosti stereotypů
- Přítomnosti perseverace
- Kvality linie
- Logiky kresby
- Sklonu postavy

- Vložené energie
- Množství detailů
- Pozadí kresby

2.1.5 Přístupy v arteterapii

V arteterapii lze rozlišit dva základní přístupy, a to terapii uměním a artpsychoterapii. U terapie uměním je kladen důraz na samotný léčebný účinek výtvarného procesu. V artpsychoterapii je vedle výtvarného procesu nedílnou a důležitou součástí další psychoterapeutické zpracování zážitků z procesu tvorby a analýza vzniklého artefaktu (Česká arteterapeutická asociace, 2018).

Dále rozlišujeme arteterapii dle teoretického rámce, ze kterého vychází přístup arteterapeuta k procesu terapie. A. Rubinová (2008) rozlišuje pět základních přístupů, vycházejících z hlavních proudů psychoterapeutických škol. Těmito přístupy jsou:

1. Psychodynamické přístupy, vycházející z psychoanalýzy S. Freuda a analytické terapie C. G. Junga.
2. Humanistické přístupy, vycházející z fenomenologie, humanistické psychoterapie a gestalt psychoterapie.
3. Psycho-edukační přístupy, položené na základech behaviorální a kognitivně-behaviorální psychoterapie.
4. Systemické přístupy, vycházející z rodinné a skupinové psychoterapie.
5. Integrativní (eklektické) přístupy, které jsou kombinací prvků různých psychoterapeutických škol.

Pro potřeby této práce podrobněji definujeme psychodynamické a psycho-edukační přístupy (behaviorální, kognitivní, kognitivně-behaviorální). Důvodem je, že kromě skupinové arteterapie, o které pojednáváme v předchozí kapitole, je psychodynamický přístup, a hlavně pak psycho-edukační přístup, nejčastěji využívaným přístupem v práci s uživateli našich služeb.

Psychodynamické přístupy

Psychodynamické přístupy mají svůj základ v psychoanalýze S. Freuda, ze které převzaly koncepci nevědomí, intrapsychických konfliktů a význam zážitků z dětství. Současně však

kladou důraz na sociální faktory a aktuální problémy v interpersonálních vztazích. Dynamická psychoterapie usiluje o to, aby člověk porozuměl svému podílu na opakujících se problémech a souvislostem mezi současnými potížemi a dřívějšími zážitky. Cílem dynamické psychoterapie je dosažení náhledu a korektivní emoční zkušenost, které vedou k dosažení žádoucího prožívání a chování (Kratochvíl, 2000).

K psychodynamickým přístupům je řazena i tzv. Rožnovská arteterapie, jejímž zakladatelem je PhDr. Milan Kyzour. Za podstatné v Rožnovské arteterapii je považováno výtvarně metodické vedení, jehož cílem je kultivace výtvarného projevu klienta. Další důležitou a nedílnou součástí rožnovského přístupu je interpretace vzniklého díla, tedy analýza vycházející z psychoanalytického přístupu. Vzniklé výtvarné dílo má v rožnovské arteterapii několik funkcí:

1. je prostorem komunikace v řeči výtvarně symbolické.
2. je východiskem pro arteterapeutovy úsudky o aktuálním stavu klientovy psychiky.
3. je materiálem pro interpretaci, která je určována společným úsilím arteterapeuta a klienta. Interpretace je procesem odhalování vnitřních konfliktů člověka a směřuje k jejich uvědomění (Potměšilová & Sobková, 2012).

Rožnovská arteterapie pracuje s obrazem jako výtvarnou imaginací, která je reprezentací aktuálně nepřítomných objektů a situací. Vychází z předpokladu, „že obraz, podobně jako sen, je produktem duševní dynamiky a výrazem napětí mezi jednotlivými vrstvami psychiky autora“ (Šicková-Fabrice, 2016). Cílem Rožnovské arteterapie je změna výtvarného projevu klienta, přičemž je vycházeno z předpokladu, že dochází-li ke změně výtvarného projevu, může dojít i ke změně v oblastech chování a prožívání člověka a tím pádem k řešení jeho potíží (Potměšilová & Sobková, 2012).

Psycho-edukační přístupy

Psycho-edukační přístupy popisuje Rubinová (2008) jako takové, které jsou aktivně řízeny terapeutem a využívají procesů učení s cílem získání nové dovednosti, nebo nového vzorce chování. Tyto přístupy jsou položeny na základech behaviorální a kognitivně-behaviorální psychoterapie. V arteterapii s dětmi existují dvě techniky KBT, kterou jsou velmi rozšířené a používané, a to zpevňování a pobídky. Jedná se o techniky, které jsou běžně používány při formování chování.

Behaviorální terapie využívá principů učení, a to podmiňováním a sociálním učením. Člověk má spontánně sklon činit to, co je mu příjemné, a proto je v přístupech behaviorální terapie využíváno systému odměn a trestů. Systém odměn směřuje ke kladnému zpevnování žádoucího chování. Systém trestání směřuje k tlumení nežádoucího chování. Učení nápodobou, tedy učení podle vzoru, může být prostředkem, jak dosáhnout u klienta žádoucího chování. Důležitou podmínkou pro učení nápodobou je požadavek, aby byl pro klienta vzor přitažlivý a věrohodný. J. Langmajer a spol. (2008) uvádějí sedm základních behaviorálně-terapeutických postupů: 1. kladné zpevnování, 2. nápodoba vzoru, 3. vyhasínání, 4. protipodmiňování strachu, 5. přesycení, 6. negativní nácvik, 7. averzivní podmiňování.

E. Rothová (in Rubinová 2008) uvádí, že behaviorální techniky používají všichni arteterapeuti. Příkladem může být moment, kdy arteterapeut vyzývá zablokovaného nebo nesmělého klienta, aby udělal nějakou čmáranici, pokud tak klient učiní, je pochválen. V tomto případě se jedná tedy o behaviorální přístup metodou kladného zpevnování. Lze tedy konstatovat, že pokud uživatele služby v průběhu arteterapie chválíme, pak dochází k pozitivnímu zpevnování. Dále se v uvedené kapitole konstatuje, že behaviorální arteterapie pomáhá narušeným dětem s jejich chováním a reaguje na jejich emoční potřeby. Tento přístup je též účinný v případě silně úzkostných jedinců a lidí méně verbálně a intelektuálně zdatných. Je zde popsána technika „Tvarování reality“. Jedná se o behaviorální přístup, který je zvláště účinný u emočně narušených a mentálně opožděných dětí. Jde o strukturovanou techniku, kdy musí být nejdříve ujasněno, který koncept je ve výtvarné produkci dítěte nedostatečně přítomen. Tento koncept je pak dále konstruktivně rozvíjen do reálné formy komplexního dvourozměrného a třírozměrného modelu. Nejdříve tvoří arteterapeut, poté dítě. Pomocí technik nápodoby, pobídek a průběžného zpevnování dochází dítě ke konkrétní formě, která na začátku terapie chyběla a mohla souviset s patologií dítěte.

Kognitivní psychoterapie se zaměřuje především na myšlení. To ji odlišuje od behaviorální terapie, která se zabývá chováním a vnitřním procesům nevěnuje příliš pozornosti. Ke kognitivní psychoterapii řadíme racionálně-emoční terapii A. Ellise a kognitivní terapii A. Becka (Kratochvíl, 1998).

Hlavním úkolem racionálně-emoční terapie je pomoci klientovi odstranit jeho nerealistické názory a vytvořit racionální životní filozofii. Nezaměřuje se na rozbor událostí z minulosti

klienta, nýbrž na aktuální potíže a názory. Terapeut zde vystupuje v roli experta, který dává úkoly a konstruktivně kritizuje názory a chování klienta (Kratochvíl, 1998).

Kognitivní terapie A. Becka vychází v podstatě ze stejného přesvědčení, jako racionálně-emoční terapie, tedy že za potíže klienta je zodpovědné jeho přesvědčení. Kognitivní terapie učí klienta rozlišovat mezi objektivní skutečností a subjektivním hodnocením (Kratochvíl, 1998).

J. Langmaier a spol. (2008) uvádějí následující praktické postupy racionálně-emoční terapie:

1. nácvik interpersonálních dovedností, 2. domácí úkoly, 3. cíleně strukturované situace, 4. písemná příprava, 5. práce s rodiči, 6. racionálně-emotivní imaginace, 7. operantní podmiňování, 8. hraní rolí, 9. hodnocení úspěchů.

Kognitivně-behaviorální psychoterapie je kombinací shora popsaných psychoterapeutických směrů. K hlavním rysům patří (Praško a Šlepecký 1995, Možný 1996): 1. krátkost a časová omezenost, 2. otevřená aktivní spolupráce jako základ vztahu mezi terapeutem a pacientem, 3. východisko v teoriích učení, 4. zaměření na přítomnost, 5. zaměření na konkrétní ohraničené problémy, 6. zaměření na to, co je pozorovatelné a vědomé, 7. stanovení konkrétních funkčních cílů, 8. směřování k soběstačnosti klienta: procvičováním získává dovednosti, zvládá situace a zvyšuje si pocit vlastní zdatnosti, 9. důraz na vědeckost: sbírá konkrétní fakta, měří frekvenci, trvání i míru závažnosti problémového chování, vytváří hypotézy a ty pak empiricky prověřuje (Kratochvíl, 1998).

Základem kognitivně-behaviorální psychoterapie je diagnostika obtíží, které je žádoucí pomocí KBT změnit, poté stanovení cílů terapie a konkrétních metod, které k žádoucímu cíli budou směřovat.

Kognitivně-behaviorální psychoterapie je charakteristická zpočátku direktivitou terapeuta, jež má postupně směřovat k menší direktivitě, až k převzetí samostatné odpovědnosti klienta za své prožívání a chování.

Účinnost KBT byla rozsáhle a důkladně zkoumána. Bylo prokázáno, že využití tohoto psychoterapeutického směru u dětí bylo nápomocno při léčbě deprese, úzkosti, fobií, obsedantně-kompulzivních poruch a při práci s hněvem. Úspěšná byla též u mladistvých, kteří trpěli poruchou snížené pozornosti, poruchami učení, chování a poruchami příjmu potravy (Rubinová, 2008).

Rubinová (2008) v kapitole věnované kognitivně-behaviorální arteterapii uvádí přehlednou tabulku (s. 328), která shrnuje literaturu věnovanou arteterapii a KBT u dětí a mladistvých, u nichž se objevily problémy s učením, chováním a problémy emočního rázu. Jsou zde vyjmenovány konkrétní KBT techniky, cíle a aplikace v arteterapii s uvedením autorů. Z uvedeného přehledu vyplývá několik typů technik KBT přizpůsobených arteterapii:

1. Kognitivní mapování – kreslení situací a událostí, které snižuje vzorce chybného myšlení.
2. Řešení problémů – kreslení řešení problémů, jež zvyšuje možnosti řešení problémů a alternativního chování.
3. Modelování – tvarování reality, jež směřuje k naučení se novému chování.
4. Relaxační techniky – použití zklidňujících prostředků pro větší uvolnění. Snižuje stres a zvyšuje schopnost mentálních představ.
5. Systematická desenzibilizace – využití obrazů pro pomalou expozici obávaných předmětů/situací. Cílem je snížení stresu a fobie.
6. Implóze a očkování proti stresu – využití obrazů k uvolnění/navození emoční odezvy, zvyšuje schopnost zvládat stres.
7. Osobní konstrukty – kreslení konstruktů z života dítěte pro porovnání/kontrast, s cílem zhodnotit a upravit kognitivní aspekty života dítěte.
8. Mentální vzkazy – psaní a kreslení vzkazu a změn snižuje negativní vnitřní řeč a zvyšuje sebekontrolu.
9. Mentální představy – navození relaxace a mentálních představ, kreslení a změna představ s cílem propojit vnitřní svět s vnějším chováním.
10. Externalizace vnitřních procesů – kreslení cyklů přestupků dítěte. Kresby před, během a po přestupku. Kreslení vnitřního a vnějšího já. Vytváření masek. Jedná se o arteterapeutické aktivity směřující k odhalení mentálních procesů vedoucích k přestupkům a úpravě dysfunkčních vzorců myšlení.
11. Zkoumání a vyhodnocení emočních stavů – kreslení emočních stavů od nejméně složitých k nejsložitějším, rozčlenění kreseb. Zvyšuje kontrolu negativních pocitů a schopnost empatie.

12. Zpevňování a pobídky – tvarování reality a strukturované malování. Zvyšují pozitivní prosociální chování (Rubinová, 2008).

J. A. Rubinová uvádí, že arteterapie je ve své podstatě kognitivním procesem. „*Výtvarně tvořit znamená, že vzniká záznam vnitřních procesů.*“ (Rubinová, 2008, s. 331). Prostřednictvím tvorby dochází k odkrývání mentálních představ klienta. O těchto představách lze s klientem diskutovat, můžeme je výtvarně měnit směrem k žádoucím mentálním představám a chování. Přenese-li dítě mentální představy do kresby, jejich síla se zvyšuje a schopnost dítěte změnit problematické chování se znásobuje (Rubinová, 2008).

Prostřednictvím výtvarné tvorby lze intervenovat i v případě poruch učení. Packardová (1977, cit. dle Rubinová, s. 327) propojila akt výtvarné tvorby s rozvojem „*mentální způsobilosti*“, a to prostřednictvím výtvarného obnovení a vytvoření „*kognitivních map*“.

Arteterapii v KBT je též možné využít ke zlepšení řešení problémů, týkajících se těžkých osobních a sociálních situací dětí, kdy děti mají možnost zobrazit složité životní momenty a vymýšlejí v obrázcích alternativní řešení. Tato technika umožňuje dětem rozšířit výběr chování. S podobným cílem použila Rothová (1987, cit. dle Rubinová, 2008) tvarování reality k vymodelování nového chování a stavů mysli. Za pomoci pobídek podporovala vznik a tvorbu ustálených schémat, která vedou ke zlepšení chování a adaptabilitě.

2.2 Artefiletika

Artefiletika je obor, který vznikl v oblasti pedagogických věd a úzce souvisí s arteterapií, neboť je zde využíváno podobných postupů, avšak cílem není léčit, nýbrž v oblasti výchovy rozvíjet sebepoznání a osobnost člověka. Své uplatnění nalézá i v oblasti prevence sociálních patologií. Autorem pojmu artefiletika a duchovním otcem této disciplíny je doc. Jan Slavík (Potměšilová, Sobková, s. 20). Jako specifický způsob pedagogického působení se artefiletika vyvíjí od konce osmdesátých let a počátku 90. let 20. století (Slavík, 2001, s. 13).

Název artefiletika je složen ze dvou částí, a to z latinského ars, artis, což znamená umění. Druhá část „filetický“, má svůj kořen slova ve starořeckém fil – tedy láska, přátelství, mít rád. (Slavík, 2001, str. 12). „Filetický“ přístup je též inspirován myšlenkou pedagoga Henryho Broudyho (1976, cit. dle Slavík, 2007, s. 13), který hovoří o tzv. „philetic approach“, tedy

filetickém přístupu ve výchově. Tento přístup je charakteristický svým usilováním o propojení emocionálního, sociálního a intelektuálního rozvoje, což v praxi znamená vytvořit pro žáky optimální podmínky pro zážitkově bohatou tvůrčí činnost, která je pak dále pedagogicky využita pro poznávací, sebepoznávací, sociální a komunikační aktivity. *„Artefiletika je tedy název pro specifický přístup k uplatnění uměleckých aktivit ve všeobecném vzdělávání a výchově.“* (Slavík, 2007, s. 13) Konkrétně se jedná *„o výchovné pojetí založené a budované zprvu ve výtvarné výchově (...) metodicky je artefiletika založena na psychodidaktickém využití dvou navzájem spjatých aktivit: (a) exprese – výrazového tvůrčího projevu, (b) reflexe – náhledu na to, co bylo zažito a vytvořeno.“* (Slavík, 2001, s. 12).

Z uvedeného tedy vyplývá, že podstatnou částí artefiletického přístupu je kromě tvůrčího procesu též rozhovor o zážitcích z tvorby a o širších kulturních souvislostech, kdy se ukazují jednotlivá rozdílná pojetí téhož tématu. Tato rozdílná pojetí jsou dána jedinečnou zkušeností každého člověka, která je určována nejbližším sociálním okolím a mediální komunikací, která zprostředkovává širší kulturní a společenské souvislosti. Skrze tyto zkušenosti a souvislosti jedinec vnímá a posuzuje osobitým způsobem svět. K tomu, aby si uvědomil svůj osobitý přístup, slouží v artefiletice reflektivní dialog. Není-li reflektivní dialog přítomen, nejedná se o artefiletiku (Slavík, 2007). Reflektivní dialog patří k základním poznávacím znakům artefiletiky. Dalším základním znakem je *„systematická práce se vzdělávacími motivy“* a *„propojení poznávání světa s poznáváním sebe samého“* (Slavík, 2007, s. 15).

Slavík (2007, s. 15) definuje artefiletiku jako *„reflektivní, tvořivé a zážitkové pojetí vzdělávání, které vychází z umění a expresivních kulturních projevů (výtvarných, dramatických, hudebních apod.) a směřuje k poznávání i sebepoznávání prostřednictvím reflektivního dialogu o zážitcích z expresivní tvorby nebo vnímání umění.“* Přičemž arteterapii definuje jako *„obor spadající do oblasti psychoterapie, který používá umělecké prostředky, zejména výtvarné, jako nástroj léčby duševních a sociálních poruch“* (Slavík, 2007, s. 15).

Cílem artefiletiky je:

- obohacování kulturního kapitálu žáků
- rozvíjení jejich sociálních kompetencí
- prevence psycho-sociálních selhávání prostřednictvím uměleckých aktivit reflektovaných v žákovské skupině (<http://artefiletika.kvk.zcu.cz>, 2012).

„Ostrou hranici mezi arteterapií a artefiletikou lze vést pouze tehdy, pokud přijmeme pojetí zdraví a nemoci jako dvou vzájemně se vylučujících (polárních, nespojitých) stavů bytí. Vnímáme-li zdraví a nemoc jako extrémní či náhodné body v prostoru vymezeném individuálním dynamickým procesem – stávání se, pak tuto hranici jednoznačně vést nelze.“ (Albrich at al. 2000, s. 33).

Praktická část

3. Metodologie

Hlavní výzkumnou otázkou této bakalářské práce je to, zda a jakým způsobem jsou metody arteterapie a artefiletiky využitelné v sociální práci s uživateli služeb zařízení Útočiště o.p.s.

Činnosti, které byly využity k výzkumnému šetření, probíhaly po dobu tří let, a to od dubna 2015 do dubna 2018. Metody arteterapie a artefiletiky byly po uvedené době využívány především ve službě Nízkoprahového zařízení pro děti a mládež, a to dvakrát měsíčně, vždy během provozu uvedené služby. Nejednalo se o samostatný projekt, nýbrž o součást běžně poskytovaných služeb dětským uživatelům našich služeb. Částečně, v několika málo případech, bylo technik arteterapie využito i ve službě Centra podpory rodiny.

Hlavními metodami práce jsou pozorování, analýza produktů činnosti, dotazníky a rozhovory. U zaměstnanců zařízení byla zvolena forma dotazníku (příl. č. 1), po které následoval i doplňující rozhovor. Rozhovory s dětmi byly využívány průběžně v rámci reflexí jednotlivých aktivit. Dotazník a doplňující rozhovor se zaměstnanci, byly použity v průběhu podzimu 2017. V průběhu využívání výtvarných technik v práci s uživateli služeb, pak zároveň pravidelně probíhaly porady zaměstnanců, a to jedenkrát v měsíci. Jednou za tři měsíce byla prostřednictvím externího supervizora uskutečňována supervize naší sociální práce. Součástí porad a supervizí bylo, kromě jiného, i hodnocení využívání výtvarných technik s uživateli služeb.

4. Východiska a cíle využití arteterapie a artefietiky v Útočišti

Ve využití výtvarných technik s uživateli našich služeb vycházíme z předpokladu, že prostřednictvím výtvarného vyjádření můžeme uživateli služeb lépe porozumět. V tomto případě využíváme jak analytického přístupu a znalostí základní symboliky, významu barev a ontogeneze výtvarného projevu, tak i rozhovoru s uživatelem služby o jeho artefaktu. Výtvarné dílo nám slouží jako prostředek komunikace s takovým uživatelem služby, se kterým je obtížné navázat verbální kontakt. Je však třeba uvést, že využití výtvarných technik není vhodné pro všechny uživatele našich služeb, a to především služeb Centra podpory rodiny (CPR). Tento fakt je podmíněn tím, že do CPR přicházejí často matky, které řeší základní životní potřeby (materiální zajištění, zdravotní péče, bydlení apod.), hrozí jim odebrání dětí a při intervencích není prostor ani důvod věnovat se výtvarným aktivitám. Využití výtvarných prostředků považujeme v těchto případech za bezpředmětné. Převažující část služeb CPR činí sociální poradenství a pomoc s jednáním s úřady.

Využití arteterapeutických technik v rámci CPR se může teoreticky týkat takových uživatelů, kteří mají v rodině problém s komunikací. Nabízí se zde oblast využití technik rodinné arteterapie, avšak nejsme primárně rodinná, ani psychoterapeutická poradna. V případě, že definujeme problém v rodinném systému a rodina je ochotná tento problém řešit, objasníme rodině možnosti využití jiné odborné služby a doporučíme uživatele do Poradny pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy.

V rámci dlouhodobé spolupráce s uživatelem služby CPR je však možné arteterapeutických metod využít, a to zejména v oblasti sociálně terapeutických činností, které jsou zaměřené na rozvoj nebo udržení osobních a sociálních schopností a dovedností uživatele, či podporují sociální začleňování, poznávání sama sebe a získávání náhledu na svou životní situaci, včetně hledání možnosti řešení. V takovém případě má zde uplatnění individuální arteterapie, neboť v rámci strukturovaného sociálně terapeutického poradenství pracujeme většinou s jedním klientem, a to převážně s matkou. V tomto hypotetickém případě by se však nejednalo o arteterapii jako jediný způsob práce s klientem, nýbrž o využití arteterapeutických technik v práci s uživatelem služby.

Ve službě Nízkoprahového zařízení pro děti a mládež (NZDM) je prostor pro využití výtvarných technik s dětmi mnohem širší, a to především z toho důvodu, že výtvarné aktivity

jsou pro děti přirozenou a oblíbenou aktivitou. Při využití výtvarných technik v NZDM vycházíme z předpokladu, že tematicky zaměřené a strukturované výtvarné aktivity vedou u dětí k rozvoji jejich psychosociálních dovedností. Zároveň je použití výtvarných technik prostředkem k poskytování výchovných, vzdělávacích a aktivizačních činností. Stejně jako u služeb Centra podpory rodiny nám výtvarný projev může sloužit jako diagnostický materiál, na základě něhož můžeme dále individuálně plánovat aktivity s dítětem tak, aby byla rozvíjena jeho osobnost, schopnosti a dovednosti. Eventuálně v případě podezření na vývojové odchylky či poruchy, můžeme dítě doporučit do jiného odborného zařízení (např. pedagogicko-psychologické poradny, speciálně-pedagogického centra). Základem pro arteterapeutickou práci nám je v oblasti diagnostiky přínosem psychodynamická arteterapie, v samotné arteterapeutické práci pak především psycho-edukační arteterapeutické přístupy.

V nízkoprahovém zařízení má své uplatnění především forma skupinové arteterapie, neboť z organizačních důvodů, kdy klub navštěvuje více dětí najednou, není možné se dítěti v rámci plánovaných výtvarných aktivit věnovat individuálně. Většinu arteterapeutických aktivit plánujeme tak, aby u dětí byla podporována schopnost sebe prezentace, komunikace a spolupráce. Pro uvedené cíle je skupinová práce vhodným prostředkem.

Využití arteterapie v nízkoprahovém zařízení má také svůj prostor pro abreakci a eventuální zpracování negativních zážitků a emocí, které si děti často přinášejí ze svého „sociálně znevýhodněného“ prostředí.

Vzhledem k tomu, že jsme službou sociální prevence a v rámci této služby poskytujeme jak výchovně vzdělávací, tak sociálně aktivizační služby, je těžké konstatovat, zda jsou naše výtvarné aktivity arteterapeutické či artefiletické. Hranice mezi těmito obory se jeví v práci s našimi uživateli služeb velmi tenká. Máme-li si zodpovědět otázku, zda využíváme arteterapii, či artefiletiku, pak docházíme k závěru, že využíváme obou oborů a hranici mezi nimi tedy nelze jednoznačně určit, neboť naše činnosti u dětských uživatelů služeb jsou jak výchovně vzdělávací, tak terapeutické. Důležitým prvkem využívání výtvarných technik v našich službách však je jejich konkrétní cíl, tedy že víme, za jakým účelem dané výtvarné aktivity aplikujeme a čeho jimi chceme u uživatelů služeb docílit. Chceme-li tedy definovat, o který z oborů se jedná, je třeba se dívat na cíl, který v práci s uživatelem služby v danou chvíli máme. Někdy se blíží více artefiletice, a to především v případě poskytování výchovně-vzdělávací služby, jindy má blíž k arteterapii, a to především v případě využití výtvarných

prostředků v rámci sociálně terapeutické činnosti. Dovolíme si však tvrdit že oba obory se v případě poskytování služby našim klientům prolínají a nelze jednoznačně a s určitostí definovat, kterého oboru využíváme. Za důležité považujeme, abychom výtvarné aktivity využívali s jasným záměrem a v souladu s potřebami uživatelů služby a uvedené aktivity nebyly pouze volnočasovou aktivitou.

4.1 Cíle využití arteterapie a artefiletiky v Útočišti

V rámci poskytování sociálně terapeutických služeb v Centru podpory rodiny považujeme za vhodné využití arteterapeutických technik v následujících oblastech:

1. Výhody pro pracovníka:
 - možnost navázání kontaktu a důvěry s uživatelem služby,
 - možnost lépe uživatele služby poznat a na základě toho vypracovávat individuální plán, případně doporučit uživatele služby do jiného odborného zařízení.
2. Individuální výhody pro uživatele služby:
 - budování sebedůvěry uživatele,
 - sebeuvědomění, sebepoznávání,
 - vyjádření emocí,
 - získávání náhledu na svou situaci, schopnost sebereflexe,
 - zvyšování vlastní autonomie, schopnosti plánování a rozhodování,
 - podpora motivace řešit nepříznivou sociální situaci,
 - rozvoj sociálních a komunikačních dovedností.

V nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež spatřujeme ve využití výtvarných technik možnost smysluplného využití volného času pro sociálně znevýhodněné děti, kterým z finančních důvodů nelze zajistit zájmový kroužek. Primárně však nejsme službou volnočasových aktivit, a proto je žádoucí, aby výtvarné aktivity měly konkrétní sociálně preventivní záměr.

Stejně jako v Centru podpory rodiny mohou výtvarné aktivity sloužit k lepšímu poznání uživatele služby a k navázání kontaktu s ním. Získané poznatky z výtvarného projevu dítěte

pak mohou sloužit jako diagnostický materiál, podklad pro vypracování individuálního plánu a další sociální práci s dítětem.

V rámci výchovných, vzdělávacích a aktivizačních činností pak v NZDM spatřujeme jako přínosné následující cíle:

- rozvoj osobních schopností a dovedností dětí (psychomotorické, motorické, intelektové, sociální),
- rozvoj pracovních dovedností
- rozvoj školních dovedností (řeč, psychomotorika, barvy, tvary)
- rozvoj sebedůvěry
- rozvoj kreativity a spontaneity
- prostor pro vyjádření emocí, abreakci, katarzi, relaxaci
- sebeuvědomění, sebepoznávání.

V rámci sociálně terapeutických cílů:

- podpora schopnosti spolupráce
- rozvoj komunikačních a sociálních dovedností,
- prevence sociálně patologických jevů (závislosti, násilí, kriminalita, rasová nesnášenlivost, xenofobie),
- podpora motivace ke změně životního stylu.

Za důležitý cíl arteterapeutické práce s dětmi považujeme též rozvoj vztahu k přírodě, poznávání přírody a podporu ekologického smýšlení. V tvorbě s dětmi často využíváme přírodních materiálů a propojujeme tvorbu s poznáváním přírody a jejích proměn v průběhu roku. K tvorbě často využíváme odpadový materiál, vedeme děti k recyklaci odpadu a k přemýšlení nad naší odpovědností k životnímu prostředí. Využívání odpadového materiálu v tvorbě vede děti k rozvoji představivosti a kreativity. Děti se učí zodpovědnosti vůči přírodě. Vedeme je k uvědomění si konzumního způsobu života, který není v této společnosti již dlouhodobě udržitelný.

5. Artehrátky v klubu Útočiště

Nízkoprahový klub pro děti a mládež je otevřen od pondělí do středy, a to od 14 hod. do 16 hod. pro děti ve věku od 6 do 12 let. V době od 16 hod. do 18 hod. pro děti od 12 do 15 let. Vzhledem k tomu, že se jedná o nízkoprahové zařízení, mohou děti během otevírací doby kdykoliv přijít a odejít. Do žádné z aktivit nejsou nuceni, avšak snažíme se je vhodným způsobem do činností zapojit. Na klubu jsou vždy přítomni dva pracovníci, a to sociální pracovník a pracovník v sociálních službách. Maximální kapacita klubu je 15 dětí. Průměrná návštěvnost je 7-10 dětí denně.

Prostory klubu tvoří společenská místnost, kde je k dispozici velký stůl pro 10 dětí, gauč, dvě křesílka a konferenční stolek. Místnost je vybavená skříní se společenskými hrami. Dále je zde knihovnička a police s výtvarnými potřebami. V další místnosti mají děti k dispozici počítače. V klubu jsou další dvě místnosti. Jedna, menší, slouží jako učebna. Druhá místnost je malou tělocvičnou, kde je k dispozici boxovací pytel, ping-pong a stolní fotbal. Pro výtvarné arteterapeutické a artefiletické aktivity, které jsme pracovníčně nazvali Artehrátky, využíváme největší, společenskou místnost, která je dobře osvětlená a prostorná.

Artehrátky jsou plánované a strukturované výtvarné aktivity, které se odehrávají dvakrát v měsíci. Vznikly na jaře 2015 jako součást služeb nabízených v našem zařízení. Důvodem ke vzniku Artehrátek byla skutečnost, že děti často samy v klubu vyhledávaly výtvarné aktivity, chtěly kreslit, malovat, modelovat, nebo samy chtěly „něco vyrábět“.

O Artehrátkách jsou děti předem informovány. Pokud nechtějí, nezúčastňují se jich. Avšak ze zkušenosti můžeme konstatovat, že většina dětí, obzvláště těch mladších, se velmi ráda zapojuje. U starších dětí je vyžadována větší aktivita pracovníka pro jejich motivaci. Artehrátky jsou organizovány a plánovány pracovníkem v sociálních službách společně se sociálním pracovníkem klubu, který s dětmi vypracovává individuální plány, je na klubu vždy přítomen, a tudíž zná dobře potřeby dětí. Na základě konzultace se sociálním pracovníkem o potřebách dětí, situaci ve skupině a na základě výstupů z porad a supervizí jsou plánovány a uskutečňovány arteterapeutické a artefiletické aktivity.

Se všemi dětmi na klubu pracujeme na základě ústní smlouvy a individuálních plánů, které jsou společně s dítětem formulovány sociálním pracovníkem zařízení nejpozději do třetí

návštěvy dítěte. Ústní smlouva obsahuje oblast služeb, pro kterou chce dítě nízkoprahový klub navštěvovat. Individuální plán pak definuje konkrétní cíle, pro které chce dítě službu využívat, a kroky, které k danému cíli vedou. Součástí individuálního plánu a konkrétních kroků, vedoucích k dosažení cíle mohou být i Artehrátky. O průběhu poskytovaných služeb je pak veden písemný záznam v počítačovém programu „PePa“, což je program určený pro nízkoprahová zařízení pro děti a mládež. Slouží jako přehled poskytnutých služeb u jednotlivých klientů a zároveň je podkladem statistického zpracování pro potřeby výkaznictví MPSV. Individuální plány jsou s dítětem jedenkrát za tři měsíce ústně vyhodnocovány a aktualizovány, o čemž je též vedený písemný záznam.

5.1 Ukázky využití výtvarných aktivit v Útočišti

V rámci Artehrátek usilujeme o následující strukturu:

1. Úvod – vzájemné přivítání a uvedení do tématu odpoledne, vysvětlení toho, co bude následovat, jakým způsobem a co budeme tvořit.
2. Zahřívací technika, která děti uvede do tématu, a to buď prostřednictvím pohybové aktivity, relaxace, vyprávění, rozhovoru, nebo vybíráním si obrázků, či barevných kartiček, skrze které děti mají možnost sdělit, v jaké náladě přicházejí a co od výtvarného odpoledne očekávají.
3. Výtvarná technika, kdy jsou dětem představeny a vysvětleny konkrétní kroky. Děti tvoří na dané téma.
4. Výstava – děti vystaví svá vzniklá díla tak, abychom na ně všichni viděli. Svým dílům dají název a představí ostatním členům skupiny. Ostatní členové skupiny poslouchají. K tomu, aby ostatní mlčeli, nám slouží předmět, který mluvčí drží a předává tomu, komu chce předat slovo. Takovým předmětem je v našem případě plyšový medvídek.
5. Závěr – závěrečná reflexe, kdy děti sdělují své dojmy a zážitky. Co se jim na odpoledni líbilo, co nelíbilo.
6. Úklid – výtvarného materiálu a místnosti je nedílnou součástí Artehrátek. Cílem této konečné části aktivit je vedení dětí k zodpovědnosti za jejich prostor a k osvojování si pracovních návyků.

Uvedenou strukturu je však obtížné dodržet, což je způsobeno vnějšími vlivy. K těmto vlivům v našem případě patří hlavně možnost dětí přicházet a odcházet kdykoliv v provozní době klubu, což významně narušuje již probíhající dění ve skupině. Svou roli také sehrává skutečnost, že se uvedených aktivit nemusí děti zúčastňovat.

Cílem této kapitoly není detailně popsat všechny techniky, které byly v průběhu tří let využity, ale ukázat jakým způsobem a v kterých základních oblastech jsme s dětmi arteterapeuticky a artefileticky pracovali. Uvedenými oblastmi jsou: 1. sociálně terapeutická oblast, a 2. výchovně vzdělávací a aktivizační oblast. O jednotlivých cílech těchto oblastí bylo pojednáváno v kapitole 4.1. Nutno podotknout, že jednotlivé oblasti i cíle se mohou v jedné technice přirozeně vzájemně propojovat, a proto je nelze striktně odlišit či oddělit, avšak lze stanovit hlavní cíl, pro který je daná technika využita. Tento hlavní cíl je u jednotlivých jmenovaných aktivit vždy uveden.

5.1.1 Sociálně terapeutické výtvarné aktivity

Skupinové aktivity

Hlavním cílem těchto aktivit je podpora schopnosti spolupráce, komunikace a podpora vztahů ve skupině. Uvedené cíle jsou naplňovány prostřednictvím vzájemné spolupráce na procesu tvorby, směřující ke společnému cíli. Děti společně pracují v celé jedné skupině nebo jsou rozděleny do menších pracovních skupin. Skupinové výtvarné aktivity jsou též vhodné k diagnostickým úvahám o vztazích ve skupině a o probíhající skupinové dynamice.

V Útočišti o.p.s. jsou tyto aktivity využívány v situacích, kdy přichází nový uživatel služby a je žádoucí, aby se seznámil s ostatními členy skupiny a skupina s ním. Dále pak v případech, kdy probíhají ve skupině konflikty, a je žádoucí podpořit vztahy mezi dětmi.

V rámci skupinových aktivit byly v klubu využity následující techniky.

„Společný ostrov“ (obr. č. 1)

Děti byly prostřednictvím úvodní nonverbální techniky, spočívající v barevných nálepkách na čele a vzájemném hledání partnera do skupiny podle barvy nálepky, rozděleny do menších skupin. Poté temperovými barvami malovali svůj společný ostrov, na kterém by mohly společně být. Následně proběhla skupinová reflexe. Hlavním cílem uvedeného postupu byla

podpora spolupráce mezi dětmi ve skupině. Obzvláště dvou bratrů, kteří se často hádali, nebo spolu vůbec nekomunikovali, a proto záměrně dostali od vedoucího skupiny stejnou nálepku, aby mohli společně tvořit. V jejich případě vznikl obrázek v pravém horním rohu, na kterém je znázorněno deset černých ptáků a myš na stromě, kterou namaloval mladší bratr, aby „měl přehled“. Starší bratr namaloval chaloupku na kuří nožce, která je ještě vyšší jak myš na stromě. Úplně vlevo je znázorněný vodopád starším bratrem, protože na „ostrově je třeba pitné vody“. Vodopád vznikl až ve chvíli, kdy mladší bratr vytvořil na ostrově rybníček. Během tvorby obou bratrů bylo pozorovatelné, že usilují o společné dílo a respektují své hranice v obrázku. Dohadovali se pouze v případě, kdy starší z bratrů namaloval na obrázku vyšší objekt. Každý na ostrově maloval své vlastní prvky. Ptáky na obloze malovali společně. Resp. k malování ptáků se přidal mladší bratr poté, kdy začal ten starší, jedenáctiletý. Starší bratr byl v tvorbě dominantnější, což je patrné i z jeho objektů, které zaujímají na ostrově větší prostor. Sám také začal malovat zem a oblohu, čímž stanovil „hranice“ pro artefakt.

Obr. č. 1

„Naše město“ (obr. č. 2)

Technika byla zvolena po konzultaci se sociálním pracovníkem v době, kdy byly mezi dětmi na klubu časté spory. Hlavním cílem byla podpora vztahů ve skupině a jejich zmapování. Jednalo se o dlouhodobější projekt, zahrnující tři odpoledne. Nejdříve děti prostřednictvím kresby navrhly svůj dům, který poté představili ostatním. Další odpoledne tento dům

vytvořili ze starých krabic a papírových rolí. Tato činnost byla opět reflektována. Poslední odpoledne společně sestavily město a vytvořily z proužků papíru cesty. Tyto cesty nejdříve nebyly propojené. Toto bylo ve skupině reflektováno a děti pak usilovaly o to, aby cesty byly vzájemně propojeny a bylo možné se po nich dostat do všech domů.

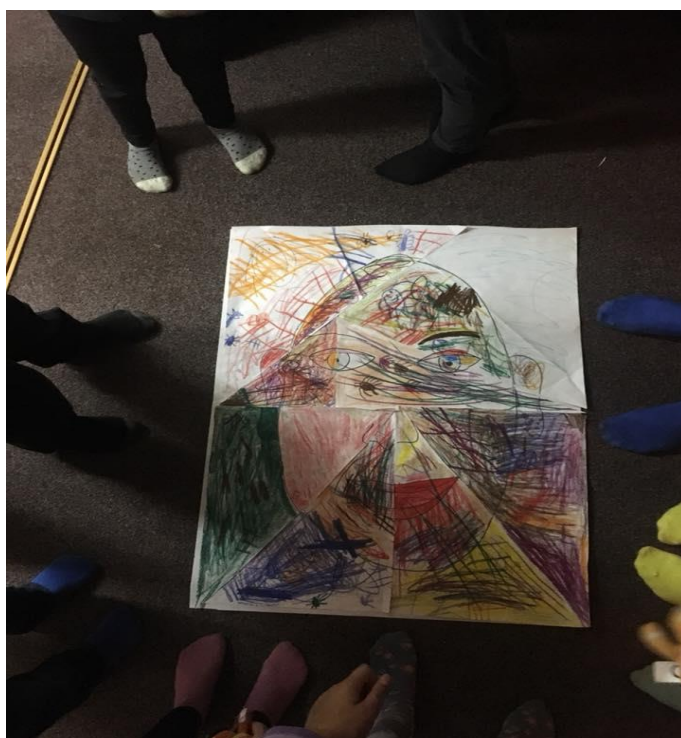

Obr. č. 2

Vedle hlavního cíle zde byla rozvíjena i představivost, kreativita a pracovní dovednosti dětí. Zároveň byl podporován vztah k přírodě, neboť zde byl využitý odpadový materiál v podobě různých krabiček a papírových rolí. Tyto krabičky nejdříve starší děti, dva chlapci ve věku 13 a 14 let, natřeli bílou barvou. Tito chlapci se neradi zapojovali do výtvarných aktivit a velký klub navštěvovali sporadicky. Uvedenou činnost však dělali s viditelným potěšením. Věděli, že se jedná o přípravu materiálu pro děti na menší klub. Bylo u nich pozorovatelné, že zažívají pocit určité důležitosti a užitečnosti.

„Skupinová maska“ (obr. č. 3)

Jednalo se o práci ve dvojicích na jednotlivých částech masky. K dispozici měly děti pouze široké pastelky a jednotlivé kusy obrysů obličeje, které ve skupině po dvojicích kolovaly. Dvojice se postupně vystřídaly na každém kousku masky. Poté společně masku skupina složila. Jednalo se o krátkou výtvarnou aktivitu v rámci Halloweenské party v klubíku. Přítomno bylo celkem 14 dětí, což byl výjimečně vysoký počet. Děti poté daly masce společný název „Halloween Shrek“. Tato maska pak po nějakou dobu visela v prostorách společenské místnosti klubu a často byla podnětem k diskuzi ve skupině.

Obr. č. 3

Aktivity zaměřené na podporu sebe prezentace

Hlavním cílem těchto aktivit je uvědomování si sebe sama, svého těla a podpora schopnosti sebe prezentace před ostatními. Zároveň vzniklé artefakty mohou sloužit k diagnostickým úvahám o sebepojetí dítěte a o jeho prožívání.

„To jsem já“ (obr. č. 4, 5)

Děti byly prostřednictvím úvodní techniky rozděleny do dvojic. Vzájemně se obyčejnou tužkou obkreslily na velký formát papíru. Poté měly za úkol daný obrys libovolně vymalovat temperovými barvami tak, jak se chtějí představit druhým. Po dokončení díla představily

svou postavu ostatním. Vedle hlavního cíle podpory uvědomování si vlastního těla a sebe prezentace zde byl sledován i cíl podpory spolupráce a komunikace (práce ve dvojicích při obkreslování těla). Zároveň se jedná o projektivní techniku, kdy děti do své postavy promítají své představy o sobě, nebo svůj ideál toho, jak chtějí, aby byly vnímány. Tato technika byla jedna z prvních, která byla v Útočišti o.p.s. v rámci Artehrátek uskutečněna.

Obr. č. 4

Obr. č. 5

„Moje ruka“ (obr. č. 6,7)

Obr. č. 6

Obr. č. 7

Na začátku aktivity jsme nejdříve různě procvičovali naše ruce, poté následoval rozhovor o tom, co vše díky rukám můžeme konat. Následovala tvorba sádrového reliéfu vlastní ruky, kdy děti nejdříve pracovaly ve dvojicích, jeden druhému nanášely na ruku namočený sádrový obvaz. Poté se děti prostřídaly. Během schnutí sádrového reliéfu děti nakreslily barevný návrh své ruky. Tento posléze výtvarně zpracovaly na sádrovém artefaktu a představily jej ostatním dětem s tím, že sdělily, v čem je jejich ruka výjimečná, co vše dokáže.

„Moje maska“ (obr. č. 8)

Obr. č. 8

Technika byla využita u dvou starších dětí, třináctiletého chlapce a čtrnáctileté dívky. Oba většinou výtvarné aktivity odmítali. Chlapec rád seděl u počítače, nebo si prohlížel knihy. Dívka na klub chodila velmi málo a většinou seděla u internetu. Nabídka sádrového reliéfu vlastního obličeje je však zaujala natolik, že se jí zúčastnily. Dětem bylo důkladně vysvětleno, co a jakým způsobem bude probíhat, poté si lehly na zem. Pustila jsem relaxační hudbu a postupně každému nanasla na obličej sádrové obvazy. Jednalo se o intimní okamžiky, kdy jsem se dětí dotýkala. Pociťovala jsem určitou jejich bezmoc a svojí moc. Byli jsme dohodnutí, že na děti budu po dobu nanášení hovořit a popisovat co a jak dělám. Pokud budou mít nějakou potíž, zvednou ruku. V době schnutí sádry, která trvala cca. 20 min., děti ležely na podložce a relaxovaly. Poté jsem jim masku z obličeje odejmula. Proces jsme prostřednictvím rozhovoru reflektovali. Děti sdělovaly své pocity a dojmy během nanášení a

schnutí masky. O fázi nanášení sdělovaly určité nejistoty a úzkosti. O fázi schnutí chlapec sděloval, že téměř usnul. Dívka, že se těšila, až se maska sejme. Obě děti shodně uvedly, že po odejmutí masky se cítili jako „znovuzrození“. Následující odpoledne pak byla maska ještě dále výtvarně zpracována, a to prostřednictvím temperových barev. Děti jí domalovaly dle svých představ. Dívka vytvořila masku anděla a chlapec piráta. Toto jsme pak prostřednictvím rozhovoru též reflektovali.

„Můj superhrdina“ (obr. č. 9)

Obr. č. 9

Tato výtvarná aktivita byla zvolena v době před plánovaným jarním karnevalem na klubíku. Děti dostaly za úkol vytvořit masku svého hrdiny a vymyslet mu vlastnosti, pro které je daná maska hrdinou. Masky pak byly využity i v dalším týdnu na uvedeném karnevalu. Děti tvorba masky bavila a po jejím dokončení byla u nich pozorovatelná hrdost na vzniklá díla a většina z nich pak masku do konce klubu nesundala. Důsledná reflexe a plánovaný rozhovor o vlastnostech masky superhrdiny se nezdařil, neboť v uvedený den bylo na klubu nečekaně mnoho dětí, některé jsme ani neznali. Bylo náročné aktivitu vést dle plánované struktury. Dětem byl proto dán po dotvoření masek prostor pro jejich volné aktivity (sportovní,

společenské hry, počítač, rozhovory apod.). V uvedené aktivitě můžeme hovořit o úspěšné podpoře sebedůvěry dětí a schopnosti sebe prezentace. Zároveň se jedná o projektivní techniku, kdy děti do masky projikují ideální vlastnosti.

„Zvíře, kterým bych chtěl být“ (obr. č. 10)

Obr. č. 10

Uvedené technice předcházela rozhovor o našich oblíbených a méně oblíbených zvířatech a jejich vlastnostech. Poté děti prostřednictvím vodovek ztvárnily zvíře, kterým by se jim líbilo být. Své zvíře i s jeho vlastnostmi pak představily ostatním. Vzniklé artefakty a povídání dětí o nich jsou pak výpovědi o jejich vnitřním světě a představách ideálu. Vlevo dole vidíme modrou zelenou rybu. Ryba je tvor, který nevydává zvuky, stejně jako šestiletá dívka, která má vadu řeči, je velmi těžké jí porozumět, co říká. Je nejmladší ze všech dětí, které klub navštěvují. Se všemi dětmi se kamarádí, ale mnoho toho nenamluví. O rybě sama dívka prohlásila, že je „mírumilovná“, což je i samotná dívka, která na klubu nevyvolává zbytečné konflikty, na každého je milá.

Abreakční a relaxační techniky

Abreakčními technikami rozumíme takové výtvarné postupy, jejichž cílem je odreagování, uvolnění emočního napětí a úzkosti. Relaxační technikou pak nazýváme takové postupy, které vedou ke koncentraci a zklidnění. Postupy uvedené na následujících stranách jsou většinou ve své první fázi akční, abreaktivní částí, ve druhé pak relaxační, podporující soustředění a pozornost.

„Akční malba podzimu“ (obr. č. 11, 12)

Obr. č. 11

Obr. č. 12

Technika, kterou jsem měla možnost naučit se v ateliéru arteterapie u Paedr. E. Perouta. V první, abreaktivní, fázi je cákán roztavený voskový pastel na větší formát papíru (obr. č. 11). Ve druhé fázi je pak domalována podzimní krajina. Vzniklé skvrny na bílé čtvrtce vedou autora k menší tenzi z prázdného bílého papíru a k uvolněnější malbě. Děti spontánně

domalovaly kromě stromů i domy (obr. č. 13). Domníváme se, že toto bylo způsobeno vzájemným odkoukáváním vznikající tvorby mezi dětmi. Daný jev jsme pozorovali i u jiných technik (např. u společného ostrova, obr. č. 1, kde jsou na každém artefaktu černí ptáci). Strom a dům považujeme v arteterapii za symboly osobnosti, a proto byly vzniklé obrázky cenným materiálem k diagnostickým úvahám o osobnosti dítěte. Tyto obrázky si však děti odnesly domů a při psaní této práce již nebyly k dispozici.

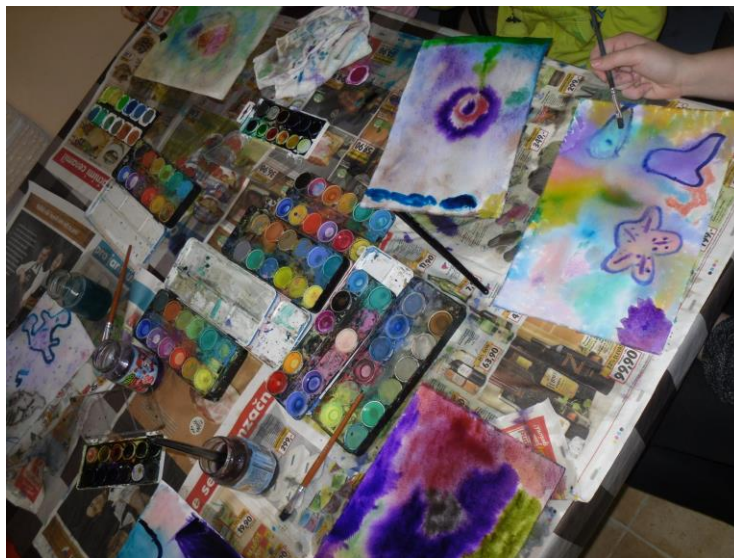

Obr. č. 13

„Akční akvarel“ (obr. č. 14, 15)

Akční akvarel s dětmi je též inspirován Rožnovskou arteterapií, kde tato technika zásluhou PhDr. M. Kyzoura st., vznikla a je využívána. Na rozdíl od přístupu Rožnovské arteterapie, kde je kladen důraz nejen na proces vzniku „smejváku“, ale i na interpretaci vzniklého díla, byl v našem případě kladen důraz na samotný proces tvorby dětí. Konkrétně tedy na opakované zapouštění barev do mokré plochy a následné smývání. Můžeme konstatovat, že děti daná technika velmi bavila, obzvláště pozorovat, jak se barvy v mokré ploše rozpíjejí a vznikají různé obrazce. Děti si vzájemně v procesu svá díla ukazovaly a dohadovaly se o tom, co se v obrázku objevuje. Po první části tvorby, děti vzniklý artefakt domalovaly podle své fantazie. V konečné části pak daly svému artefaktu název a představily jej ostatním. Objevila se díla

(obr. č. 14) např. s názvem „Zmrzlý svět“ od devítiletého chlapce, „Srdíčka a mráčky“ od sedmileté dívky, či „Smradlavý Ufo“ od jedenáctiletého chlapce (obr.č. 15).

Obr. č. 14

Obr. č. 15 (odshora: Zmrzlý svět, Srdíčka a mráčky, Smradlavý UFO)

„Scribble drawing (čmáranice)“ (obr.č. 15, 16)

Obr. č. 15

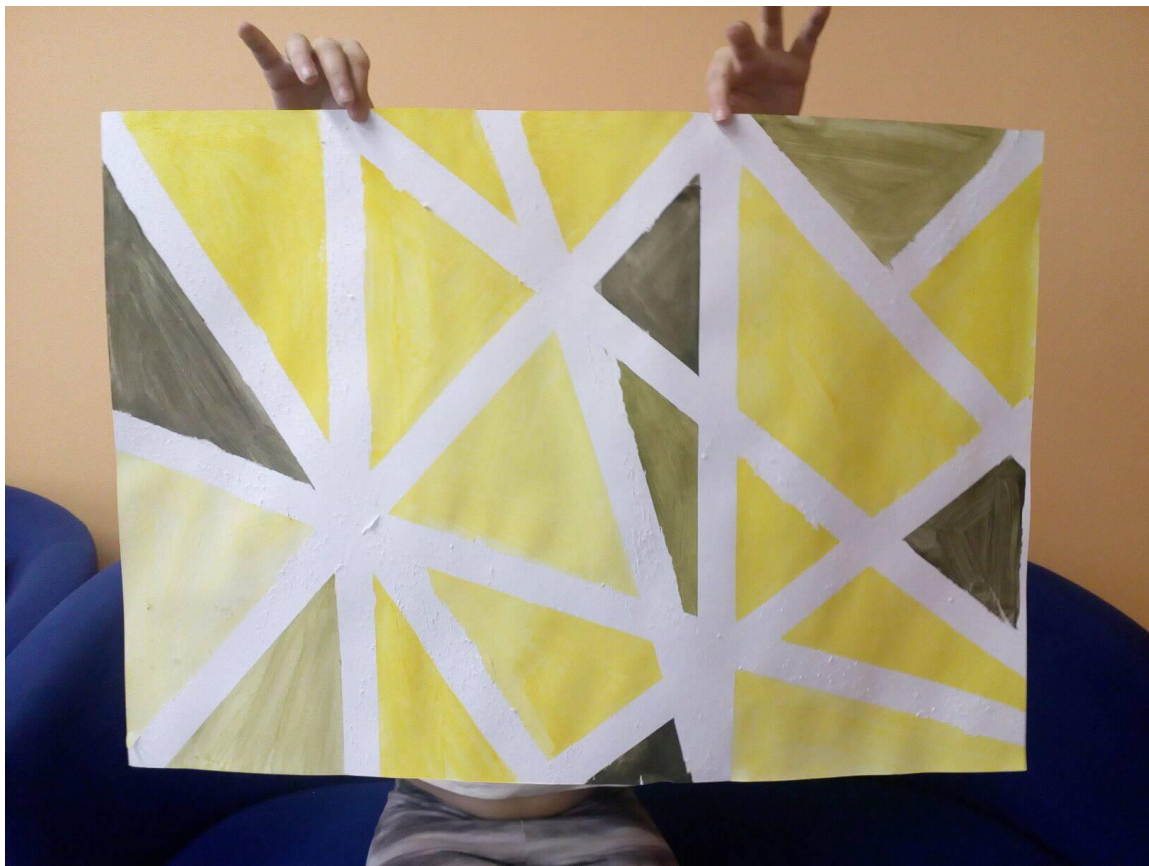
Obr. č. 16

Jedná se o techniku, kterou jsme se též naučili v ateliéru arteterapie. Využívala ji již americká průkopnice arteterapie Margaret Naumburg, která se inspirovala u své sestry, výtvarné učitelky, která techniku využívala u dětí k podpoře svobody a spontaneity v jejich projevu. Přibližně ve stejném čase jako Naumburg, ji využíval i britský analytik Winnicot, a to jako rychlou cestu k poznání svého dětského klienta a k započetí komunikace s ním (Rubinová, 2008).

V našem případě jsme děti nejdříve vedly prostřednictvím pohybové aktivity k procvičení celých paží, zápěstí a prstů. Poté na velký formát čtvrtky poslepu vlastním tempem čáraly tak dlouho, jak potřebovaly. Ve vzniklé zmrštině čar hledaly tvar, který by pak mohly domalovat. Pro skupinu našich dětí však bylo složité najít tento tvar, proto jsme nakonec přešly k pouhému vymalování jednotlivých okének a známé tvary jsme hledali až v poslední fázi výtvarné aktivity. Děti svým dílům i dílům ostatních napsaly na lístečky názvy děl. Na dětech bylo pozorovatelné, že ze vzniklých děl mají radost. Chvíli jsme je měli vystavené ve společenské

místnosti klubu a objevovali v nich nové a nové obrazce. Poté si většina dětí svá díla vzala domů.

„Abstrakce“ (obr. č. 16)

Obr. č. 16

V úvodní fázi techniky jsme se bavili o pojmu abstrakce a abstraktním umění. Poté jsme si vysvětlili, co a jakým způsobem budeme dělat, tedy jak budeme postupovat při vzniku abstraktního díla. Uvedená technika je inspirována „čáranicí“ shora, avšak zde je místo čáranic pracováno systematicky s lepicí páskou a jednou barvou, která je míchána do různých odstínů.

Jednalo se o relaxační výtvarnou techniku, podporující pozornost a soustředění. Děti se učily míchat různé odstíny barev. Ze zkušenosti můžeme konstatovat, že se jedná o nenáročnou výtvarnou techniku, kterou bez obtíží zvládne většina dětí, pokud je jim ve fázi nalepování pásky vedoucím skupiny pomoheno. Děti z výsledků tvorby byly nadšené a vzniklá díla si hned odnesly domů. Nechtěli je nechat na výstavě v klubu.

Hlavním cílem uvedené techniky byla podpora schopnosti koncentrace a relaxace, sekundárním pak rozvoj kreativity a podpora sebedůvěry dětí.

„Enkaustika“ (obr. č. 17)

Obr. č. 17

U našich dětí velmi oblíbená technika malování horkým voskem. K uvedené technice používáme starou žehličku a voskové pastelky, které na ploše žehličky roztavíme a nanášíme na lesklý papír. K tomu používáme např. zadní strany starých nástěnných kalendářů, čímž se děti i učí kreativně využít odpadový materiál. Díky manipulaci s horkou žehličkou je kvůli bezpečnosti dětí třeba zvýšené pozornosti vedoucího skupiny. Jinak je technika nenáročná a stejně jako „abstrakci“ shora ji zvládly bez problémů všechny děti, které se jí zúčastnily. Se zájmem pak ve vzniklých dílech objevovaly obrazce a vzájemně si je spontánně ukazovaly a povídaly si o nich. O danou výtvarnou aktivitu pak žádaly i v časech, kdy Artehrátky nebyly plánovány. Proto tato technika byla využívána i při jiných klubech v rámci individuálních volnočasových aktivit dětí.

Prostřednictvím enkaustiky je u dětí rozvíjena nejen sebedůvěra, ale i kreativita a představivost. Bylo pozorováno, že děti se u této techniky vždy zklidní a koncentrují se na nanášení barev. Ostatní děti většinou se zájmem aktivitu pozorují a čekají, až na ně přijde řada u žehličky.

„Uhlová rezerva“ (obr. č. 20, 21)

Obr. č. 20

Obr. č. 21

Technika, která je vyučována v ateliéru arteterapie. V uvedeném ateliéru je pomocí uhlové rezervy tvořen portrét, který je dále interpretačně zpracován. V našem případě jsme využili potenciálu první části techniky, kdy se nanáší uhlí na bílou čtvrtku. Jedná se o destruktivní část, kdy se bílá plocha „špiní“, člověk není nucen nad tím přemýšlet, pouze pomocí „čárání“ nanáší černou barvu. Danou techniku jsme využili v době, kdy do klubíku docházelo velmi málo malých dětí (pouze 3) a byl mezi nimi velmi agresivní desetiletý chlapec, o kterém jsme věděli, že má psychiatrickou diagnózu a užívá předepsaná psychofarmaka. Nevěděli jsme však konkrétně o jakou poruchu se jedná. Pouze jsme mohli usuzovat na některou z poruch chování a snížený intelekt. Chlapec se žádných výtvarných aktivit zúčastňovat nechtěl, avšak technika uhlové rezervy a obzvláště část nanášení uhlí ho velmi zaujala a bylo pozorovatelné s jakou chutí černý uhlí na bílou čtvrtku nanáší. Druhé části postupu, tedy kultivaci černé

Ve všech shora uvedených technikách, zařazených v této práci a pro potřeby Útočiště o.p.s. pod sociálně terapeutické cíle, je však možné hovořit i o výchovně-vzdělávacích cílech, neboť v rámci struktury výtvarných odpolední, přístupu vedoucího skupiny a jednotlivých konkrétních aktivit byla u dětí rozvíjena i jejich kreativita, spontaneita, osobní, školní a pracovní schopnosti a dovednosti.

Za výchovně-vzdělávací a aktivizační postupy považujeme takové výtvarné aktivity, které u dětí rozvíjí primárně jejich pracovní a školní dovednosti, sekundárně pak mohou mít i terapeutický efekt, který spočívá v přístupu vedoucího skupiny, atmosféře skupiny, vzájemné spolupráci a reflexi probíhajících aktivit a dění ve skupině. V Nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež byly v rámci výchovně-vzdělávacích cílů využity např. koláže na různá témata.

[illegible]

52

Dané téma jsme zvolili v době, kdy byly v aktuální skupině dětí zvýšeně pozorovány špatné hygienické a stravovací návyky dětí. Zvolili jsme proto jednoduchou techniku koláže, kterou většinou neodmítají ani starší děti. Jejím tématem byl zdravý životní styl. Jako vždy, i této aktivitě předcházela úvodní aktivita, vztahující se ke zdravému životnímu stylu a závěrečný reflektující rozhovor. Obr. č. 22 je od desetiletého chlapce. Za povšimnutí v této koláži stojí pravý dolní roh, kde je sportovec na vodním skútru. Pokud by byl prostor pro individuální rozhovor, ptala bych se chlapce více na tohoto sportovce. Takto jsem se dověděla pouze, že vodní skútr viděl v televizi a moc se mu sport líbí. V interpretaci koláže bych mohla uvažovat nad vlastnostmi člověka, který se tomuto adrenalinovému a nebezpečnému sportu věnuje a jaké společné vlastnosti by mohl mít s chlapcem.

Starší děti spontánně začaly tvořit koláž na téma nezdravého životního stylu (obr. č. 23). Zde se nám tedy krásně projevilo pubertální vymezování a snaha dělat věci jinak, než je obecně dáno. Děti jsme ve zvoleném tématu podpořili s tím, že je to dobrý a zajímavý nápad. V uvedeném obrázku (obr. č. 23) je znázorněna koláž chlapce, který byl na klubu jen třikrát, a to většinou jen kvůli počítači a boxovacímu pytlí v tělocvičně. Mnoho informací jsme o něm neměli.

Obr. č. 23

„Zvířecí koláže“ (obr. č. 24)

Obr. č. 24

Aktivita směřovala k rozvoji školních a pracovních dovedností dětí. Bylo využito šablony, kterou si obkreslily na vybraný list starého časopisu, poté vystřihly a na vybraný barevný papír sestavily svoje zvíře. Díla byla v závěru reflektována ve vzájemném představení díla a výstavě ve společenské místnosti klubu. Aktivitu dokončil i desetiletý chlapec, o kterém jsem se zmiňovala v technice uhlové rezervy. Na fotografii se jedná o žlutočerné dílo v levém rohu obrázku. Dílo chlapec sice dokončil, ale je třeba konstatovat, že dokončení vyžadovalo velkou podporu a částečně i pomoc vedoucího skupiny, kdy mu jednotlivé postupy byly názorně ukazovány. Ze žlutočerné kombinace můžeme usuzovat na určitou „pichlavost“ a „hrozící nebezpečí“. Zmíněnou pichlavost vidíme i na nohách ptáčka. Z pozorování víme, že chlapcovo chování je opravdu často nepředvídatelné a agresivní. Na obrázku zároveň vidíme, že je dynamický, v pohybu. Směřovaný v progresivní „otcovské“ úhlopříčce, což může vypovídat o chlapcově rychlém jednání, které je u něj i pozorovatelné. Chlapec je velmi aktivní, ve skupině svým chováním usiluje o dominantní postavení. Je rád středem pozornosti a to především ve svém negativním aspektu. Žlutá barva může vypovídat o tom, že chlapec usiluje o pozornost. Také může poukazovat na jeho povrchní chování bez hlubšího prožívání.

Černá barva pak může hovořit o vymezování se vůči svému okolí a o určitém chlapcově negativismu. Vidíme, že hlava a nohy nejsou pečlivě vystřižené. Vzhledem k tomu, že se jedná o desetiletého chlapce, který by již mohl ovládat práci s nůžkami, můžeme usuzovat na snížené pracovní schopnosti dítěte, nebo ledabylost a nesoustředěnost. Uvedené vlastnosti jsou u chlapce též pozorovatelné v jeho chování, kdy rychle střídá činnosti, u žádné nevydrží dlouho. Vzhledově též působí ledabylým, neupraveným dojmem. Na fotografii také můžeme sledovat, že se chlapec se svou koláží, na rozdíl od dvou dalších dětí, vešel do formátu čtvrtky. Tento fakt může být dán tím, že nad svou prací přemýšlel a plánoval rozvržení, avšak také tím, že vedoucí skupiny se mu při jeho práci individuálně věnoval a názorně ukazoval jednotlivé kroky práce. Chlapec byl totiž v průběhu činnosti roztěkaný a opakovaně byla usměrňována jeho pozornost směrem k dané činnosti. K dokončení práce bylo vynaloženo velké úsilí, jak ze strany vedoucího, tak i dítěte. V neposlední řadě stojí za povšimnutí volba zvířete. Chlapec si zvolil ptáčka, stejně jako osmiletá holčička vpravo. Obě tyto děti mají společnou vlastnost určitého vnitřního i vnějšího neklidu v chování, na rozdíl od dětí, které si zvolily jiná zvířata. Za úvahu by tedy stála souvislost mezi vlastnostmi uvedených dětí a vlastnostmi ptáka. Důležitým vodítkem by v tomto případě byl i rozhovor s dětmi, které by mohly sdělit jaké vlastnosti jejich zvíře má, ale ten se bohužel v daný den nepovedl, a to právě díky zmiňovanému chlapci, který chod skupiny velmi narušoval a aktivita v podstatě nebyla zdárně ukončena závěrečnou reflexí. Pouze byly děti ze strany vedoucího pochváleny za proběhlou práci, vzájemně si svá díla vystavily a prohlídly, poté po sobě uklidily výtvarné materiály.

Technika koláže je u našich dětí oblíbenou technikou a nestalo se, že by některé aktivitu, související s koláží rezolutně odmítlo. Většinou se dětem líbí listovat v časopisech a vybírat obrázky. Nečiní jim velké potíže obrázky vystřihovat, či vytrhávat a tvořit z nich nový artefakt. Techniku koláže jsme využili např. i v rámci sociálně terapeutických činností, kdy děti dostaly v obálce náhodně vystřižené obrázky. Ve dvojicích pak měly za úkol vytvořit z obrázků koláž s příběhem. V tomto případě u nich byla podporována především schopnost spolupráce, kreativita a fantazie.

„Pohádka o malé ptačí holčičce“ (obr. č. 25)

Obr. č. 25

V úvodní části uvedeného postupu byly děti vedoucím skupiny uvedeny v leže do relaxovaného stavu a byla jim vyprávěna pohádka O malé ptačí holčičce od Edwina Mc Mahonyho z knihy Za hranice mýtu o dominanci (Pohádka o malé ptačí holčičce, 2011). Poté děti tvořily své vlastní ptáče ze starých kartonů. Pracováno bylo prostřednictvím šablony. S řezáním a stříháním kartonu do požadovaného tvaru pomáhal vedoucí skupiny. Děti poté ptáčka domalovaly akrylovými barvami. Když byla práce hotová, svá díla vystavily a představily ostatním. Každý svému ptáčku dal jméno a hovořil o jeho vlastnostech.

Technika byla zaměřená na relaxaci a podporu sebedůvěry dětí. Dále pak byly rozvíjeny pracovní schopnosti, komunikační dovednosti a schopnost sebereprezentace. K tvoření jsme využili recyklovaný materiál, o čemž děti věděly a při tvorbě jsme si mj. povídali o odpadech a jejich dalším využití, tudíž můžeme hovořit i o tom, že u nich byl podporován vztah k přírodě. Celá aktivita se odehrávala na zahradě Útočiště, kdy bylo krásné počasí a zpívali ptáci, což příjemně doplňovalo tvůrčí atmosféru. Děti si své ptačí artefakty hrdě odnesly domů.

Jako další ukázkou práce s příběhem a navazující výtvarné aktivity můžeme uvést pohádku O zlaté rybce, kdy jsme si společně s dětmi převyprávěli uvedenou pohádku a poté pomocí přírodních materiálů, obvazu, lepidla, barev a třpytek děti tvořily svoji zlatou rybku (obr. č. 26). Pokud chtěly, sdělily nakonec svá tři přání pro Zlatou rybku.

obr.č. 26

„Vzpomínka na letní tábor“ (obr.č. 26)

V klubu často využíváme kresbu a malbu k reflexi prožitých událostí. V uvedeném obrázku se jedná o reflexi letního tábora, který Útočiště o.p.s. každoročně v létě pro děti pořádá. Výtvarná reflexe prožitých událostí nám je cenným materiálem k poznání vnitřního světa dětí, jejich vnímání a prožívání. Další témata, která jsme v uplynulých letech malovali byly například zážitky z vánočních svátků, ze společného výletu, nebo z exkurze na chebském hradě, který se nachází hned v sousedství našeho zařízení. Obrázky se bohužel nedochovaly, ale vzpomínám, že např. z exkurze na hrad všechny děti výrazně znázorňovaly vedle hradní věže i keř Rakytníku, jehož plody je zaujaly a poté, kdy jsem jim řekla, že jeho plody jsou jedlé a zdravé velmi prospěšné, je začaly konzumovat. Jídlo je pro většinu dětí velké téma, neboť často na klub chodí hladové. Z rozhovorů víme, že často nemají svačiny do školy a některé matky málokdy vaří. Kdykoliv je na klubíku k dispozici jídlo, rychle ho děti sní. Zřejmě proto byl pro ně Rakytník tak důležitý a na obrázcích většiny dětí zaujímal výrazný prostor.

Obr. č. 26

„Tvorba z přírodních materiálů“ (obr.č. 27, 28,29)

Hlavním cílem u tohoto druhu tvorby nám je rozvoj kreativity dětí a poznávání přírodních materiálů. Dále pak rozvoj pracovních a školních dovedností. Používání přírodních materiálů v tvorbě nám též slouží k ukotvení v čase a plném prožívání jednotlivých ročních období a vnímání proměn přírody v průběhu roku. Stejně jako u všech ostatních výtvarných aktivit jsou díky závěrečné reflexi rozvíjeny komunikační dovednosti dětí a schopnost sebe prezentace.

Každé roční období tvoříme společně s velkými dívkami věnec na vstupní dveře Útočiště o.p.s. (obr. č. 27). U dívek daná aktivita zvyšuje sebedůvěru a pocit vlastní kompetence a zodpovědnosti za vzhled našeho zařízení. Uvedený fakt byl zjištěn pozorováním a během rozhovorů s dívkami.

Obr. č. 27

Obr. č. 28

Obr.č. 29

6. Zhodnocení využití výtvarných prostředků v Útočišti

Strukturované a plánované využívání výtvarných prostředků v Útočišti o.p.s. probíhalo po dobu tří let, a to dvakrát v měsíci. V předešlé kapitole je uveden stručný přehled aktivit, které byly využity. Výtvarných aktivit se děti na mladším klubu rády zúčastňovaly. U dětí, které chodí na klub dlouhodobě a pravidelně, je pozorovatelný posun ve schopnosti sebe prezentace, pracovních návyků a komunikačních schopnostech.

Děti se často ptají i mimo plánované výtvarné aktivity „*kdy budeme zase něco vyrábět*“. Spontánně samy v rámci volných aktivit žádají výtvarný materiál a samy tvoří. Příkladem může být aktuálně sedmiletá dívka, která klub s drobnými přestávkami navštěvuje po dobu jednoho roku. Zpočátku se do aktivit zapojovala velmi ostýchavě a nejistě. S vedoucím i se svými vrstevníky komunikovala úsporně. Aktuálně si již sama říká o výtvarný materiál, s vedoucím o své tvorbě aktivně komunikuje a sama sděluje, co a jakým způsobem chce tvořit a v případě potřeby žádá o pomoc, což ze začátku vůbec nečinila. Techniky, které se v průběhu roku naučila, využívá i ve svých vlastních výtvarných projektech. Za všechny mohu uvést např. využití starých krabic k tvorbě robota (obr. č. 30) poté, kdy jsme krabice v minulosti využili pro stavbu městečka. Dále pak využila barevných cákanců a výstřižků z novin pro vytvoření velikonočního obrázku poté, kdy jsme již za sebou měli podzimní techniku akční malby podzimu i zvířecích koláží (obr. č. 31). Cákance využívá ráda i při malbě vodovými barvami. Usuzujeme z toho, že v případě jejího úzkostnějšího naladění, jí dynamické pohyby štětce pomáhají uvolňovat vnitřní napětí.

Obr. č. 30

Obr. č. 31

U dětí byla často pozorovatelná radost a nabytá sebedůvěra po dokončení výtvarné akce a velkým potěšením pro ně bylo, když od ledna do března 2018 byla uskutečněna v chebské dětské knihovně výstava jejich prací. V rámci jednoho klubového odpoledne jsme výstavu byli navštívit a u dětí byla vidět náležitá hrdost na jejich práci. Při té příležitosti se některé děti do dětské knihovny nechaly zapsat jako čtenáři, a dvě z nich dokonce do knihovny začaly opravdu i chodit. Můžeme tedy konstatovat, že zde úspěšně proběhla prevence sociálního znevýhodnění, kdy hrozí sociální vyloučení, neboť děti začaly kromě nízkoprahového zařízení využívat i veřejných služeb.

Během uplynulých tří let byl též pozorovatelný rozvoj vzájemné komunikace mezi dětmi a vztahů mezi nimi. Tematické, strukturované výtvarné aktivity a jejich závěrečné skupinové reflexe umožňovaly novým dětem snadnější přijetí ve skupině stávajících dětí. Za nedílnou součást a úspěch Artehrátek považujeme i to, že děti se naučily třídit odpad a přemýšlet nad tím, zda některý materiál by se dal ještě nějakým kreativním způsobem zpracovat. Stejně tak začaly uvažovat i o přírodních materiálech. Samy na podzim na klub nosily kaštiny a různé podzimní listy a plody s tím, že z nich chtějí na klubu tvořit.

K reflexi využití arteterapie a artefiletiky v Útočišti o.p.s. došlo i prostřednictvím rozhovorů s dětmi. Cílem rozhovoru bylo zjištění jejich názoru na Artehrátky v klubu. Rozhovory s dětmi proběhly v průběhu ledna 2018. Pojem arteterapie ani artefiletika jim nic neříká. Nikdy se s těmito pojmy nesetkaly. Pouze jeden třináctiletý chlapec odpověděl, že „*je to terapie pro mládež a já jí v Útočku dělám*“. Ostatní děti, kdy jim bylo jednoduše a ve zkratce vysvětleno o čem arteterapie a artefiletika jsou, poté konstatovaly, že se jim takové aktivity líbí a Artehrátky mají rády. Na přístupu vedoucího Artehrátek by nikdo z dětí nic neměnil. Uvedený fakt může být relativní, neboť sám vedoucí, s dětmi vedl rozhovor a je zde předpoklad, že děti otevřeně nechtěly práci vedoucího kritizovat. Jako negativa strukturovaných výtvarných aktivit někteří uvedli, že jich je málo, nebo že je na ně málo času. Jedna sedmiletá dívka, kterou jsem již zmiňovala shora, uvedla, že se jí nelíbilo modelování, neboť nemá ráda, když se ušpiní. Tento fakt byl u dívky pozorovatelný i u jiných výtvarných aktivit, kde docházelo k „ušpinění“, např. u techniky „Moje ruka“ nebo u modelování z recyklovaného papíru, tzv. papír-maché. Uhlové rezervy se též odmítla účastnit. Uvedené odmítání může být dáno úzkostným nastavením dívenky, které je pozorovatelné i v komunikaci s vedoucím a ostatními členy skupiny. Dívka má starší sestru, která též klub

navštěvuje a oproti mladší sestře je podstatně průbojnější a komunikativnější. Díla starší sestry jsou barevnější a expresivnější, než u uvedené dívky, která má výtvarný projev úspornější, avšak detailněji propracovaný.

Dvě z dotazovaných dětí uvedly, že je výtvarné aktivity nebaví a do klubu si chodí popovídat a na počítač. Jednalo se o děti ze staršího klubu. Obecně lze po tříleté zkušenosti a pozorování konstatovat, že větší děti, které jsou ve věku puberty, se málokdy do výtvarných aktivit spontánně a dobrovolně zapojí, což je dáno faktem, že jsou ve věku tzv. „výtvarné krize“. Tyto děti se snažíme citlivě motivovat a vést ke spontánnímu výtvarnému projevu. Některé starší děti si samy vyhledávají vzory pro svá díla na internetu a malují pak podle předlohy.

Pokud byly děti dotázány, zda jim Arتهرátky něco dávají, pak sdělovaly, že *„radost“*, *„dobrý pocit“*, *„naučím se sílu dorozumět“*, *„je tu sranda“*, *„naučím se vyrábět nové věci“*. Ostatní děti se nedokázaly vyjádřit, odpověděly většinou *„nevím“* nebo *„nic“*.

Na otázku, zda dětem Arتهرátky v Útočišti pomohly s konkrétním problémem, odpovídaly, že neví, nebo *„ne“*. Jeden sedmiletý chlapec odpověděl, že mu pomohlo, když mu bratr nadával a *„v klubíku se to vyřešilo“*. Osmiletá dívka odpověděla, že *„když mě děti ve škole otravujou, tak v klubíku se to zlepší, protože tu vyrábím, maluji a je mi líp“*. Ostatní děti odpověděly *„ne“* nebo *„nevím“*.

Hodnocení Arتهرátek proběhlo v průběhu ledna a února 2018 i se všemi třemi pracovníky zařízení, a to formou dotazníku (příl. č. 1). Dotazník směřoval ke zjištění představ pracovníků o oborech arteterapie a artefiletika a o jejich možném využití v rámci našeho zařízení. Cílem dotazníku též bylo zjištění jejich pozitivního i negativního úhlu pohledu na využívání arteterapeutických a artefiletických postupů v rámci poskytovaných služeb a na zhodnocení dosavadního využívání uvedených postupů v zařízení.

Z dotazníku vyplývá, že zaměstnanci mají reálnou představu o arteterapii a artefiletice a dokáží tyto pojmy svými slovy definovat. Jeden pracovník se setkal s arteterapií a artefiletikou v psychoterapeutickém výcviku, další na kurzech osobnostního rozvoje. Třetí, nejmladší pracovník, se s arteterapií a artefiletikou seznámil až v našem zařízení. Na otázku možností využití arteterapie a artefiletiky v Útočišti o.p.s. pracovníci shodně odpověděli, že se dají využít v obou službách zařízení. Přičemž jeden pracovník rozlišoval využití arteterapie

a artefiletiky a uvedl, že v NZDM je možné artefiletiku využívat při skupinové práci s dětmi, na letních táborech a v rámci teambuildingu a supervize pracovníků. Arteterapii pak v individuální práci s dítětem v NZDM a individuální práci v CRP. Další pracovník spatřoval možnosti využití uvedených postupů „v rámci výtvarných technik a reflexí“, toto pak v rozhovoru doplnil konstatováním, že výtvarné techniky lze terapeuticky uchopit a prostřednictvím nich obohacovat osobnost dítěte, jeho schopnosti a dovednosti. Poslední pracovník spatřuje v přístupech možnost identifikovat potřeby uživatele služby, jeho problémy a díky tomu mít podklad pro sestavení individuálního plánu. Též ve výtvarných technikách spatřuje možnost podpory komunikace s uživatelem služby a artefakt jako podklad pro supervizi a porady. Díky arteterapii může uživatel služby získat náhled na svou situaci. Při skupinové arteterapii jsou pak posilovány vztahy mezi dětmi, zlepšuje se jejich komunikace a spolupráce. V rámci Centra podpory rodiny je pak možnost využití arteterapie k posílení vztahu a zlepšení komunikace mezi rodičem a dítětem a prostředkem k objasnění problému v rodinných vztazích. Uvedené přínosy výtvarných postupů aplikovaných v Útočišti o.p.s. jsou pracovníky zároveň spatřovány též jako cíle využití arteterapie a artefiletiky s uživateli služeb. Pozitiva využití výtvarných postupů spatřují v obohacení a rozšíření nabídky metod práce s uživateli služby a z toho vyplývající větší pravděpodobnost možností, jak jim pomoci v jejich tíživé životní situaci. Dále pak jako pozitivum spatřují hravou a zábavnou formu, jejímž prostřednictvím lze děti naučit chybějícím, či deficitním schopnostem a dovednostem. Zároveň je možné díky výtvarným produktům získat o uživateli služby informace, které by pracovníkovi obtížně sděloval.

Negativní prvek v užívání arteterapeutických aktivit spatřuje jeden pracovník Útočiště o.p.s. především v tom, že se prostřednictvím arteterapie můžeme dostat k traumatickému tématu, které dále již nedokážeme terapeuticky zpracovat. Uvádí, že chybí návaznost a spolupráce s psychologem a psychoterapeutem. Další pracovník jako negativum spatřuje to, že některé děti se Artehrátek nechtějí zúčastňovat a narušují tak jejich průběh. Dále pak uvádí skutečnost, že skupina na klubu není stálá, v průběhu času se její členové proměňují. Děti nechodí pravidelně, nebo chodí již v průběhu probíhajících aktivit. Dle jeho názoru vedou dané skutečnosti k vyšším nárokům na vedoucího skupiny a výtvarné aktivity je obtížné soustředěně a terapeuticky vést. Poslední pracovník nespatřuje ve využití arteterapeutických postupů žádná negativa.

Pokud byli pracovníci dotázáni na to, zda u uživatelů služeb vnímají změnu od doby, kdy jsou výtvarné postupy využívány, pak sdělili následující: *„U některých dětí sleduji zlepšení kreativity, soustředěnosti při aktivitách. Došlo k prohloubení důvěrného vztahu s pracovníky klubu, děti jsou více motivované k tvořivým aktivitám, jsou více komunikativní“*. Další pracovník uvedl: *„Ano, převážně většinu dětí arteterapie baví, těší se, jsou soustředěnější, dokážou lépe pracovat v kolektivu a jejich vystupování při reflexi je sebevědomější“*. Třetí pracovník uvedl, že změnu nemůže posoudit, neboť v zařízení pracuje pouze tři měsíce, ale konstatoval, že pozoruje u dětí velký zájem o výtvarné aktivity a také *„chuť se svými výtvary dále pracovat“*, což poté v rozhovoru doplnil tím, že děti chtějí o svých artefaktech hovořit. U služby Centra podpory rodiny pracovníci změnu nemohou posoudit, jak sami uvedli, neboť v rámci jejích služeb je arteterapeutických postupů využíváno minimálně.

7. Diskuze

Domníváme se, že ze shora uvedených zjištění vyplývá oprávněnost využití arteterapeutických a artefiletických postupů v našem zařízení. Na otázku, zda a jakým způsobem jsou metody arteterapie a artefiletiky využitelné v sociální práci s uživateli služeb zařízení Útočiště o.p.s. můžeme odpovědět, že metody arteterapie a artefiletiky je možné v práci s uživateli služeb zařízení využívat. Z obsahu kapitol s názvem Artehrátky v klubu Útočiště a ve Zhodnocení využití výtvarných prostředků v Útočišti pak vyplývá, jakým způsobem.

Otevřená zůstává otázka v pojmu arteterapie a artefiletika, resp. v konkretizaci a jednoznačné definici, kterého oboru se práce s uživateli našich služeb týká. Bylo však prokázáno, že výtvarných aktivit lze využít jak v rámci sociálně terapeutických, tak i výchovně-vzdělávacích služeb. Méně prozkoumanou oblastí je v této práci využití výtvarných prostředků s uživateli služby Centra podpory rodiny. Tato oblast je zmíněna pouze hypoteticky a okrajově a mohla by být námětem pro další, důkladnější zpracování.

V průběhu psaní této práce a reflexe uběhlých tří let, došlo ke zjištění, že nebyla dostatečně vedena systematická a prokazatelná evidence průběhu jednotlivých výtvarných aktivit a systematické sledování pokroku u dětí. Toto zjištění bylo způsobeno tím, že se jedná o práci

s otevřenou, proměnlivou skupinou. Dále pak tím, že výtvarné aktivity nejsou jediným prostředkem v práci s uživateli služby a jsou další, v zařízení již zaběhlé metody, které jsou ve službě praktikovány. Vedoucí Artehrátek pracoval ve službě nízkoprahového zařízení pouze na 0,2 úvazku a na klubu byl reálně přítomen v průměru 2x do měsíce. Přestože konzultoval potřeby dětí se sociální pracovnící, která je na klubu každý den, nebylo možné děti a jejich potřeby dobře poznat a výtvarné aktivity plánovat tak, aby byly zaměřeny cíleně na jejich konkrétní potřeby. Domníváme se, že by byla žádoucí individuální systematická práce s některými dětmi, a to ve spolupráci nejen se sociálním pracovníkem, ale i s rodiči a odborníky, jako např. psycholog a speciální pedagog. Většina dětí na klubu je žáky speciální základní školy, nebo speciálních tříd základních škol. U dětí byly diagnostikovány různé poruchy, na které můžeme pouze usuzovat z jejich výtvarného projevu a z pozorování jejich chování. Od dětí máme pouze ty informace, které nám samy řeknou. S rodiči většinou nespolupracujeme, neboť děti chodí na klub ze své vlastní vůle a my jsme vázáni mlčenlivostí, tudíž pokud dítě samo nedá souhlas, nemůžeme rodiče kontaktovat. Kontaktovat můžeme pouze orgán sociálně-právní ochrany dětí v případě, že máme podezření, že je dítě v rodině nějakým způsobem ohroženo.

Závěr

V teoretické části jsem se zabývala podrobnější specifikací zařízení Útočiště o.p.s. a základním vymezením pojmů, které souvisí s nabízenými sociálními službami uvedeného zařízení. Dále jsem se věnovala definicím pojmů arteterapie a artefiletika. Jsou zde popsány formy, metody a přístupy v arteterapii.

Praktická část je věnována Artehrátkám, tedy arteterapeutickým a artefiletickým aktivitám, které před třemi lety začaly být v Útočišti využívány. Je zde popsáno z jakého důvodu a s jakým cílem začaly být výtvarné postupy v zařízení využívány. Praktická část se též zabývá popisem a ukázkami konkrétních technik a postupů, které v zařízení byly využity. Je zde definováno, jakých oblastí poskytovaných služeb a kterých cílů se uvedené techniky týkají. Na praktickou část, pojednávající o konkrétních výtvarných technikách, navazuje celkové zhodnocení Artehrátek v Útočišti o.p.s. V tomto zhodnocení jsou reflektována pozorování, rozhovory s dětmi a dotazníky, které byly určeny pracovníkům Útočiště o.p.s.

Cílem této bakalářské práce bylo prokázat, zda a jakým způsobem jsou arteterapeutické a artefiletické postupy uplatnitelné s uživateli služeb Útočiště o.p.s. V bakalářské práci jsem dospěla k závěru, že arteterapeutické a artefiletické postupy mají v zařízení své místo a jsou pro Útočiště o.p.s. a jeho uživatelům služeb přínosem. Pro mne osobně byla práce přínosem v získání zkušenosti ve využití arteterapeutických a artefiletických postupů k dětem ze sociálně znevýhodněného prostředí. Psaní bakalářské práce pak bylo též shrnutím a zhodnocením uvedených aktivit, kterým jsem mohla dát teoretický rámec a prokázat oprávněnost využití arteterapie a artefiletiky v Útočišti o.p.s. Bakalářská práce může být podnětem pro samostatný projekt v Útočišti o.p.s., zaměřený na využití arteterapeutických postupů v konkrétní skupině vybraných dětí. Projekt by mohl být doplňující samostatnou službou ke službám stávajícím a zároveň by mohl být rozšířený o spolupráci s rodiči, psychologem a speciálním pedagogem. Bakalářská práce též může být inspirací pro práci s dětmi v jiných Nízkoprahových zařízeních pro děti a mládež.

Použitá literatura:

- Albrich, S. at al. (2000). *Současná arteterapie v České republice a zahraničí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Campbellová, J. (1998). *Techniky arteterapie*. Praha: Portál.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Jebavá, J. (1997). *Úvod do arteterapie*. Praha: Karolinum.
- Kratochvíl, S. (1998). *Základy psychoterapie*. Praha: Portál.
- Langmeier, J., Balcar, K., & Špitz, J. (2000). *Dětská psychoterapie*. Praha: Portál.
- Liebmann, M. (2005). *Skupinová arteterapie. Nápady, témata a cvičení pro skupinovou výtvarnou práci*. Praha: Portál.
- Potměšilová, P., & Sobková, P. (2012). *Arteterapie a artefiletika nejen pro sociální pedagogy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Rubínová, J. A. (2008). *Přístupy v arteterapii. Teorie a praxe*. Praha: Triton.
- Slavík, J., Slavíková, V., & Eliášová, V. (2007). *Dívej se, tvoř a povídej! Artefiletika pro předškoláky a mladší školáky*. Praha: Portál.
- Slavík, J. (2011). *Umění zážitku, zážitek umění (teorie a praxe artefiletiky). 1. díl*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta.
- Šicková-Fabrice, G. (2016). *Základy arteterapie*. Praha: Portál.

Internetové zdroje:

- Artefiletika - Reflektivní, tvořivé a zážitkové pojetí výchovy uměním*. (2012, October). Retrieved April 13, 2018, from <http://artefiletika.kvk.zcu.cz/clanky/8-teorie-artefiletiky/121-artefiletika-reflektivni-tvorive-a-zazitkove-pojeti-vychovy-umenim>
- Česká arteterapeutická asociace. (2018). *Arteterapie. Co je arteterapie*. Retrieved April 13, 2018, from <https://www.arteterapie.cz/arteterapie>
- MPSV. (2016 – 18). *Slovník sociálního zabezpečení*. Retrieved April 13, 2018, from <http://slovník.mpsv.cz/neprizniva-socialni-situace.html>
- Na své místo. (2011). *Pohádka o malé ptačí holčičce*. Retrieved April 13, 2018, from <https://www.nasvemisto.cz/citovane-texty/pohadka-o-male-ptaci-holcicce/>
- 108/2006 Sb. *Zákon o sociálních službách*. (2017, October). Retrieved April 13, 2018, from <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>

Další zdroje:

Davido, R. (2008). *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál.

Uždil, J. (1974). *Čáry, klikyháky, paňáci a auta*. Praha: SPN.

Vnitřní předpisy – Metodika Útočiště o.p.s., 2017.

DOTAZNÍK

Téma: Využití arteterapie a artefiletiky v Útočišti o.p.s.

Tento dotazník slouží ke zpracování bakalářské práce na PedFa JCU, studijní program psychologie, obor arteterapie. Téma bakalářské práce je Využití arteterapie a artefiletiky v Útočišti o.p.s. Cílem práce je zmapovat možnosti využití arteterapeutických a artefiletických postupů v práci s klienty a vytvořit podklad pro rozšíření pracovní metodiky zařízení o tyto postupy.

Prosím, odpovězte na níže položené otázky co nejpodrobněji vlastními slovy tak, jak považujete za odpovídající Vašim zkušenostem a představám. Po vyplnění dotazníku Vás dále žádám o následující doplňující informace formou rozhovoru. Děkuji.

Petra Vorlová

Otázky:

1. Setkal/a jste se někdy v minulosti s arteterapií? Pokud ano, tak při jaké příležitosti?
2. Co pro Vás představuje pojem arteterapie?
3. Setkal/a jste se někdy v minulosti s artefiletikou? Pokud ano, tak při jaké příležitosti?
4. Co pro Vás představuje pojem artefiletika?
5. Jaké vidíte možnosti využití arteterapie a artefiletiky v Útočišti o.p.s.?
6. Jaké si myslíte, že mohou být přínosy arteterapie a artefiletiky v Útočišti o.p.s.
A/ v NZDM , B/ v CPR
7. Co považujete za cíle arteterapie a artefiletiky v přímé práci s klienty v Útočišti o.p.s.?
8. V čem spatřujete pozitiva využití arteterapie a artefiletiky v přímé práci s klienty Útočiště o.p.s.?
9. V čem spatřujete negativa využití arteterapie a artefiletiky v přímé práci s klienty Útočiště o.p.s.?
10. Vnímáte u klientů Útočiště o.p.s. změnu od doby, kdy jsou metody arteterapie a artefiletiky využívány v přímé práci s klienty?
A/ v NZDM , B/ v CPR